

ΔΗΜΟΚΡΑΤΕΙΟ ΠΑΓΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΡΧΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Η ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ
ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΝ
ΩΣ ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**Η ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΗ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ
ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΩΝ ΠΑΡΙΣΙΩΝ
ΚΟΡΝΗΛΙΟΥ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ
ΩΣ ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ
ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

Έκδοση

Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης

Συγγραφή ψηφίσματος και αναγόρευσης στα Αρχαία Ελληνικά:
Ιωάννης Πετρόπουλος, επικ. καθηγητής

"Ξέρω ότι η ευτυχία δεν είναι μια μερίδα που μοιράζεται με το δελτίο στη Δημαρχία ή στο Εργατικό Συμβούλιο της γειτονιάς, και ξέρω πως, αν αυτό το πράγμα υπάρχει, μόνο εγώ μπορώ να το πραγματοποιήσω για τον εαυτό μου, στα μέτρα μου, όπως μου συνέβη και όπως, κατά πάσα πιθανότητα, θα μου συμβεί και πάλι. Αλλά μέσα στη ζωή, έτσι όπως είναι φτιαγμένη για μένα και τους άλλους, σκοντάφτω πάνω σ' ένα πλήθος από απαράδεκτα πράγματα, λέω πως δεν είναι μοιραία και πως εξαρτώνται από την οργάνωση της κοινωνίας. Επιθυμώ πρώτα και ζητώ η δουλειά μου να έχει νόημα, να μπορώ να εγκρίνω αυτό για το οποίο χρησιμεύει και τον τρόπο με τον οποίο γίνεται, να μου επιτρέπει να ξοδεύομαι πραγματικά και να χρησιμοποιώ τις δυνατότητές μου και ταυτόχρονα να εμπλουτίζομαι και ν' αναπτύσσομαι. Και λέω ότι αυτό το πράγμα είναι δυνατό, με μια άλλη οργάνωση της κοινωνίας, για μένα και για τους άλλους. Λέω ότι ήδη θα ήταν μια βασική αλλαγή σ' αυτή την κατεύθυνση, αν μ' άφηναν ν' αποφασίζω, μαζί με όλους τους άλλους, τι έχω να κάνω, και, με τους συντρόφους μου στη δουλειά, πώς να το κάνω".

Κορνήλιος Καστοριάδης

(Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας)

**ΤΟ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΙΣΤΗΜΕΙΟΥ ΘΡΑΚΗΣ
ΤΙΜΑ ΤΟΝ ΚΟΡΥΦΑΙΟ ΣΤΟΧΑΣΤΗ
ΚΟΡΝΗΛΙΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ**

Το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης στη συνεδρίαση της 26ης Μαΐου 1992 αποφάσισε ομόφωνα να τιμήσει με τον ανώτερο ακαδημαϊκό τίτλο, τον τίτλο του Διδάκτορα Ψυχολογίας, το διαπρεπή Έλληνα επιστήμονα ΚΟΡΝΗΛΙΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ, όπως έπραξαν μέχρι τούδε κι άλλα ανώτατα ιδρύματα της χώρας μας για το ίδιο πρόσωπο, λόγω της εξέχουσας θέσης που κατέχει διεθνώς ο στοχασμός του, ο οποίος έχει καταστεί κύρια και πρωτογενής πηγή βιβλιογραφικής αναφοράς στις ανθρωπιστικές επιστήμες που διακονεί (ψυχανάλυση, φιλοσοφία, κοινωνιολογία), αλλά και λόγω της βαθύτατης επίδρασης που ασκεί στη διαμόρφωση των ιδεών παγκοσμίως, επί σειρά δεκαετιών.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης κατέχει κορυφαία θέση ανάμεσα στην πλειάδα προσωπικοτήτων, που μεταφυτεύτηκαν μεταπολεμικά στη Γαλλία (Νίκος Σβορώνος, Κώστας Αξελός, Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ιάνης Ξενάκης και αργότερα ο Νίκος Πουλαντζάς) και αναδείχτηκαν αυθεντικές μορφές στο χώρο του επιστητού που καλλιεργούν, χωρίς να απολέσουν το λειτουργικό και αδιάσπαστο δεσμό τους με την κοιτίδα τους.

Διαθέτει ο πολυπράγμων αυτός στοχαστής της εποχής μας μια πεντακάθαρη όραση και συνείδηση του συγχρονικού και διαχρονικού ιστορικοκοινωνικού γίγνεσθαι, το οποίο αναλύει, κρίνει και ανασυνθέτει, προβάλλοντας την ιστορική του προοπτική μέσα από τη δική του συνθετική εκδοχή. Προικισμένος, όσο ελάχιστοι στην εποχή μας, με γρήγορο κι ευρύχωρο νου, κριτικό λογισμό και διαισθητική ικανότητα, ερευ-

νά τα δεδομένα του παρόντος που τον ενδιαφέρουν και συνάμα τα υπερβαίνει, συλλαμβάνοντας μέσα από τις αναλύσεις τους την επέκεινα πορεία του πολιτισμικού γίνεσθαι. Η διορατικότητα αυτή, που είναι καρπός μακράς άσκησης, του επέτρεψε να προβλέψει πριν από δεκαετίες τα σημερινά πολιτικοκοινωνικά, ιδεολογικά και οικονομικά αδιέξοδα σ' ένα μεγάλο μέρος του πλανήτη μας, μένοντας ο ίδιος πιστός στο όραμα της αυτοθέσμησης της κοινωνίας, για να απαλλαγεί από τους παντοειδείς αυταρχισμούς.

Αν ήταν κανείς υποχρεωμένος να δει τον Κορνήλιο Καστοριάδη παράλληλα με κάποιον άλλον ομογενή του ως προς την επιστήμη (ή, πιο σωστά, τις επιστήμες που καλλιεργεί), αμφιβάλλουμε αν θα μπορούσε να συνθέσει βίους παράλληλους, παρόλο που η εποχή μας εκτρέφει πολλούς αμφισβητίες, καθώς περνά μια φάση μεταεπιστήμης, κυρίως στο χώρο των σπουδών και ερευνών που συνηθίσαμε να τις λέμε ανθρωπιστικές ή του ανθρώπου, όσο κι αν οι όροι αυτοί είναι αδόκιμοι. Κατ' αρχήν δεν μπορείς (ή τουλάχιστον δεν είναι εύκολο) να του αποδώσεις μια ορισμένη ιθαγένεια ανάμεσα στις διάφορες επιστήμες, τις σχολές και τους κύκλους τους.

Θα λέγαμε πως ο Κορνήλιος Καστοριάδης είναι ένας επίγονος της ελληνιστικής περιόδου, ένας πολύπλευρος και πολύπλευγκτος μαζί σχολιαστής κειμένων, όχι βέβαια με προκατασκευασμένες ιδέες και *a priori* αντιλήψεις που εισελαύνει με πρόδηλη και έκτυπη την πρόθεση να διαφωνήσει, αλλά με κριτικό πάθος που συχνά τον οδηγεί σε μια επαγωγική απόσχιση των ειδώλων από πάνω του.

Ως ψυχαναλυτή, ο Κορνήλιος Καστοριάδης συνεχίζει, όχι βέβαια απαγωγικά και δογματικά, δηλαδή άκριτα, αλλά ανανεωτικά, τις έρευνες του Φρόυντ, έχοντας ανοίξει από καιρό διάλογο συμφωνίας και διαφωνίας μαζί με τρόπο παραγωγικό και συνθετικό με τους σπουδαιότερους από τους επιγόνους (Lacan, Winnicott κ.α.).

Ως φιλόσοφος κινείται ανάμεσα στο Πλατωνικό συνθετικό και ποιητικό όραμα του κόσμου και στις αντινομίες του

και στη συστηματική ανάλυση του Αριστοτέλη, με απόκλιση προς το δεύτερο, χωρίς όμως να περιορίζει τις Πλατωνικές και προσωκρατικές ρίζες του.

Ως κοινωνιολόγος αποποιείται με τρόπο αγωνιστικό την ετεροθέσμιση της κοινωνίας, που τη θεωρεί, όπως άλλωστε και ο Φρόντ, πηγή δυσφορίας.

Η προσωπικότητα όμως του Κορνήλιου Καστοριάδη είναι διαρκώς εν κινήσει, μένοντας συνεπής στους κύριους προσανατολισμούς της, και δε σχηματοποιείται εντασσόμενη σε τυποποιημένα πλαίσια: υπέρκειται των όποιων χαρακτηρισμών, που πιο πολύ εμάς τους μελετητές του έργου του χαρακτηρίζουν.

Σημειώνουμε ότι το έργο του έχει μεταφραστεί στις περισσότερες γλώσσες, ότι δίδασκε ως διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales στο Παρίσι και ότι οι σημαντικότεροι από τους φιλοσόφους του καιρού μας, όπως ο Χάμπερμας και ο Σατλέ, έχουν αφιερώσει ειδικό κεφάλαιο στο έργο του, το οποίο αποτελεί αντικείμενο σπουδής και έρευνας στα ξένα πανεπιστήμια.

Το Ανώτατο ίδρυμα της Πόλης μας - το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης - στις 24 Φεβρουαρίου, ημέρα Τετάρτη και ώρα 19.00 στην αίθουσα τελετών του Πνευματικού Κέντρου της Ιεράς Μητρόπολης Αλεξ/πολεως αναγορεύει τον καθηγητή Κορνήλιο Καστοριάδη ως επίτιμο διδάκτορα του Τμήματος.

Η έναρξη του τελετουργικού μέρους της αναγόρευσης θα γίνει από τον πρόεδρο του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης καθηγητή Κων/νο Ουζούνη και ο έπαινος θα εκφωνηθεί από τον αναπληρωτή καθηγητή του Παιδαγωγικού Τμήματος Θανάση Τζούλη.

Θα ακολουθήσει ομιλία του τιμωμένου με θέμα: **"ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΕ ΜΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ"**.

Αποσπάσματα αρχαίων ελληνικών κειμένων θα απαγγείλει ο καθηγητής θεατρολογίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Νίκος Ζερβόπουλος.

Η είσοδος για το κοινό είναι ελεύθερη.

**ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΥΤΑΝΗ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΘΡΑΚΗΣ
κ. ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΓΑΛΟΥΣΗ**

Σεβασμιότατε, κ. Νομάρχα, κ. Ταξίαρχε, κ. Δήμαρχε, κ. Πρόεδρε Εφετών Θράκης, κύριοι Συνάδελφοι, κύριοι εκπρόσωποι του Προέδρου Διοικητικού Δικαστηρίου Ν.Εβρου, κ. Εισαγγελεύ Πρωτοδικών, κ. Αστυνομικέ Δ/ντα Αστυνομικής Δ/νσης Ν.Εβρου, κ. Διοικητά της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας Αλεξ/πολεως, κ. εκπρόσωποι Πολιτικών, Δικαστικών και στρατιωτικών Αρχών και Σωμάτων ασφαλείας, αγαπητοί φοιτητές και φοιτήτριες, κυρίες και κύριοι.

Παρόλο που τα λόγια μου θά 'πρεπε να είναι λιγότερα από την προσφώνηση και παρόλο που έχουμε να τιμήσουμε απόψε ένα πρόσωπο που όλη του τη ζωή την πέρασε μη συμβιβαζόμενο με τους τύπους, εντούτοις κράτησα το πρωτόκολλο για να μη συναγωνιστώ το τιμώμενο πρόσωπο σ' αυτή του την αρχή.

Η απονομή του τίτλου του επίτιμου διδάκτορα από ένα Τμήμα, όπως προβλέπεται από τη νομοθεσία, είναι μια «περίεργη» δίδυμη σχέση. Η σκέψη και η απόφαση του Τμήματος και στη συνέχεια η αποδοχή από τη Σύγκλητο της πρότασης να τιμηθεί ο κ. Καστοριάδης είναι το ένα μέρος. Η απόδοση της τιμής προς το πρόσωπο του κ. Καστοριάδη και η αποδοχή αυτής της πρόθεσης από τον ίδιο τιμούν το Τμήμα και κατ' επέκταση το Πανεπιστήμιό μας. Ακόμα και αν δεν ακολουθεί αυτό που συχνά χρησιμοποιούσε στη φιλοσοφική σκέψη του ο κ. Καστοριάδης με τη μορφή της αντίθεσης, είναι όμως ένα άλλης μορφής δίδυμο που εξακολουθεί να υπάρχει, να λειτουργεί και να τιμά ιδιαίτερα τα πρόσωπα που ξεχωρίζουν αφενός και τα Τμήματα που έχουν αυτές τις ευκαιρίες να δεχθούν την παρουσία τους αφετέρου.

Μ' αυτά τα λίγα λόγια θα ήθελα να χαιρετίσω από την πλευρά του Πανεπιστημίου την απόφαση του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης να αποδώσει τον τίτλο του επίτιμου διδάκτορα στον κ. Καστοριάδη, τον καθηγητή και συνάδελφο, και να του θυμίσω ότι μ' αυτό το δεσμό που δέχθηκε να αποκτήσει και που σε λίγη ώρα θα επισημοποιηθεί, εμείς θα περιμένουμε και στη συνέχεια ότι θα μας έχει τουλάχιστον στη σκέψη του, ακόμα και αν δεν μπορεί να μας τιμά με την παρουσία του.

Ευχαριστώ όλους σας που παρευρίσκαστε μαζί με τον πρόεδρο και το Τμήμα σ' αυτή τη σεμνή τελετή.

ΠΡΟΣΦΩΝΗΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΕΔΡΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΕΙΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΡΑΚΗΣ
κ. ΚΩΝ. ΟΥΖΟΥΝΗ

Η σημερινή τελετή έχει ιδιαίτερη σημασία για το ακριτικό πανεπιστήμιό μας και ιδιαίτερα για το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης. Σήμερα, που η κοινωνία μας περνά μια κρίση ηθικών αξιών και σμφισβητούνται οι θεσμοί, το Π.Τ.Δ.Ε. τιμά με τον ανώτερο ακαδημαϊκό τίτλο, τον τίτλο του επίτιμου διδάκτορα του Τμήματός μας, έναν από τους κορυφαίους στοχαστές και διανοητές της εποχής μας, το διευθυντή σπουδών στη Σχολή Ανωτάτων Κοινωνικών Επιστημών των Παρισίων κ. ΚΟΡΝΗΛΙΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ.

Ο κ. Καστοριάδης, που γεννήθηκε στην Κωνσταντινούπολη το 1922, έζησε την τραγωδία και το μεγαλείο του σύγχρονου Ελληνισμού. Στην Αθήνα έρχεται σε βρεφική ηλικία και παραμένει ως το 1945. Φοιτά σε γυμνάσια των Αθηνών και το 1934 μελετά για πρώτη φορά αξιολογικά κείμενα. Την Ανοιξη του 1937 συλλαμβάνεται από την Ασφάλεια του Μεταξά με άλλους τρεις συνεργάτες του και βασανίζεται άγρια. Τον ίδιο χρόνο μπαίνει στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, από όπου πήρε τα πτυχία Νομικών και Οικονομικών καθώς και Πολιτικών Επιστημών, το χειμώνα του 1941-1942.

Λίγους μήνες μετά την επιβολή της κατοχής στη χώρα μας ιδρύει μαζί με τον Αχιλλέα Γρηγορογιάννη και το Γιώργο Λιανόπουλο τη Νέα Εποχή, (παράνομη ομάδα και περιοδικό), που είχε μεγάλη απήχηση.

Το Φθινόπωρο του 1942 εντάσσεται στην ομάδα Στίνα (Σπύρου Πρίφτη), που υπήρξε για κείνον ένα πρότυπο ηθικής ακεραιότητας.

Με υποτροφία της γαλλικής κυβέρνησης το Δεκέμβριο του 1945 έρχεται στο Παρίσι, όπου συνεχίζει τις σπουδές φιλοσοφίας και ιδρύει μαζί με άλλους την ομάδα και το περιοδικό "Σοσιαλισμός ή Βαρβαρότητα" (το περιοδικό συνέχισε να βγαίνει ως τον Ιούνιο του 1965).

Το 1970 πολιτογραφείται Γάλλος υπήκοος. Από το 1973 εργάζεται ως ψυχαναλυτής. Το Δεκέμβριο του 1979 εκλέγεται διευθυντής σπουδών στη Σχολή Ανωτάτων Κοινωνικών Σπουδών του Παρισιού.

Ο 20ός αιώνας σημαδεύτηκε από την παραγωγή των ιδεών του, οι οποίες ενέπνευσαν κινήματα ριζοσπαστικά σ' όλες τις Ηπείρους. Το αίτημα της αυτονομίας και της απελευθέρωσης του ατόμου από κάθε μορφής εξουσία, αποτελούσε πάντα στο έργο του την κυρίαρχη αναφορά. Γράφει λοιπόν: «Στην ιστορία, στην ιστορία μας, ορθώθηκε η βλέψη της αλήθειας - όπως ορθώθηκαν οι βλέψεις της ελευθερίας, της ισότητας, της δικαιοσύνης. Αδιαχώριστες. Είμαστε κυριευμένοι ανεπανόρθωτα απ' αυτές - τουλάχιστον ορισμένοι από μας. Δεν τίθεται όμως ζήτημα να τις θεμελιώσουμε - δε βλέπουμε τι θα μπορούσε να σημαίνει κάτι τέτοιο. "Δε θεμελιώνεται η βλέψη της αλήθειας, η βλέψη της ελευθερίας".

Η γονιμότητα και η μοναδικότητα των ιδεών του αναδεικνύει την ενότητα και τη συνέχεια του ελληνικού πνεύματος. Χάραξε καινούριους δρόμους στη σκέψη που αναφέρεται στην κοινωνία, στην ιστορία και στην πολιτική. Στάθηκε πάντα αταλάντευτος υπερασπιστής του δικαιώματος της αυτονομίας των ανθρώπινων όντων, που δεν μπορούμε να την διανοηθούμε παρά ως αυτονομία τόσο της κοινωνίας όσο και των ατόμων: και οι δύο πρέπει να νοηθούν ως αδιάσπαστα συνδεδεμένες.

Το συγγραφικό επιστημονικό έργο του κ. Καστοριάδη είναι πολυσύνθετο και πολυκεντρικό. Οι κυριότεροι θεματικοί του άξονες αφορούν στην ψυχανάλυση, στη Φιλοσοφία και στην Κοινωνιολογία. Έχει δημοσιεύσει 18 βιβλία στα

γαλλικά, τα οποία έχουν μεταφραστεί σε πολλές γλώσσες.

Η προσωπικότητα όμως του Κορνήλιου Καστοριάδη είναι εν κινήσει και αποτελεί μια δυναμική παρουσία μη εντασσόμενη σε κάποιο τυποποιημένο πλαίσιο.

Για το έργο του, το οποίο αποτελεί αντικείμενο μελέτης στα ευρωπαϊκά πανεπιστήμια, έχουν γράψει κορυφαίοι διανοούμενοι του καιρού μας, όπως ο Χάμπερμας και ο Σατλέ, αφιερώνοντάς του ιδιαίτερα κεφάλαια.

Σήμερα το Πανεπιστήμιό μας, το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, κομμάτι του ακριτικού ελληνισμού, τιμά με την αναγόρευση αυτή τον Κορνήλιο Καστοριάδη και συγχρόνως τιμά τον εαυτό του: αναγνωρίζοντας το έργο ενός από τους μεγαλύτερους σύγχρονους κοινωνικούς στοχαστές, αναγνωρίζει στον εαυτό του το δικαίωμα να αντλεί από τη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη.

Το Πανεπιστήμιο μας εγγράφει στην οικογένειά του το διαπρεπή και διεθνώς αναγνωρισμένο και καταξιωμένο επιστήμονα ΚΟΡΝΗΛΙΟ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗ, τον οποίο καλωσορίζουμε.

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΣΤΟΧΑΣΤΗΣ

ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΗΣ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ

(Επαινος (laudatio) που εκφωνήθηκε από τον αναπληρωτή καθηγητή Θανάση Τζούλη, κατά την τελετή αναγόρευσης του Κορνήλιου Καστοριάδη ως επίτιμου διδάκτορα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης, στις 24 Φεβρουαρίου 1993)

«Ο σκοπός της ανάλυσης είναι να βοηθήσει το υποκείμενο να γίνει αυτόνομο, στο μέτρο του δυνατού. Και ας αποφύγουμε, γι' άλλη μια φορά, τις παρεξηγήσεις. Αυτονομία δε σημαίνει νίκη του "λόγου" ενάντια στα "ένστικτα". Αυτονομία σημαίνει μιαν άλλη σχέση, μια καινούρια σχέση ανάμεσα στο συνειδητό Εγώ και στο ασυνείδητο ή τις ενορμήσεις. Πήρα το θάρρος να γράψω - πάνε κιόλας είκοσι χρόνια από τότε - πως έπρεπε να συμπληρώσουμε το περίφημο "εκεί που ήταν αυτό πρέπει να έρθω εγώ", του Φρόυντ, με το "εκεί που είμαι εγώ πρέπει να ξεπροβάλει αυτό". Καθήκον της ανάλυσης δεν είναι η "κατάκτηση" του ασυνειδητού από το συνειδητό, μα η θέσπιση μιας άλλης σχέσης ανάμεσά τους, που μπορούμε να την περιγράψουμε σαν ένα άνοιγμα του συνειδητού στο ασυνείδητο - όχι μιαν αφομοίωση ή μιαν αποξήρανση του ασυνειδητού από το συνειδητό. Και σ' αυτό το έργο δε βλέπω πώς θα ήταν δυνατό να μην αναγνωρίσουμε, αν θέλουμε να είμαστε συνεπείς, πως οδηγούμαστε από μια ιδέα, μια οπτική: την ιδέα ενός ανθρώπινου υποκειμένου που θα μπορεί να πει, με επίγνωση αυτού που λέει: "Αυτό είναι επιθυμία μου" και "Νομίζω πως αυτό είναι αλήθεια" και όχι: "Ίσως ναι, ίσως όχι"».

Κορνήλιος Καστοριάδης
(Ψυχανάλυση και Κοινωνία II)

Ο Πλάτων στο τέλος του δέκατου βιβλίου της Πολιτείας εγνωμιάζει τους δίκαιους και ενάρετους που τους θεωρεί θεοφιλείς και τους στεφανώνει με τα βραβεία της αρετής και της δικαιοσύνης, τα οποία είναι "καλά τε και βέβαια" 1.

Μπορεί προς στιγμή οι άδικοι να αποσπάσουν τον έπαινο του δήμου, στο τέλος όμως θα γίνουν καταγέλαστοι και θα αποχωρήσουν από τον αγώνα της ζωής ντροπιασμένοι, όπως οι αστεφάνωτοι δρομείς που στην αρχή τρέχουν γρήγορα. Οι πραγματικοί όμως αθλητές του δρόμου φτάνουν ως το τέλος και παίρνουν τα βραβεία: "Ούχ οι μέν δεινοί τε καί άδικοι δρώσιν όπερ οι δρομείς, όσοι αν θέωσιν ευ από των κάτω, από δε των άνω μή; Το μεν πρώτον οξέως αποπηδώσι, τελεωτώντες δε καταγέλαστοι γίνονται, τα ώτα επί των ώμων έχοντες και αστεφάνωτοι αποτρέχοντες: οι δε τη αληθεία δρομικοί εις τέλος ελθόντες τα τε άθλα λαμβάνουσι και στεφανούνται. Ούχ ούτω και περί των δικαίων το πολύ ξυμβαίνει; προς τέλος εκάστης πράξεως και ομιλίας και του βίου ευδοχιμούσι τε και τα άθλα παρά των ανθρώπων φέρονται; και μάλα". 2.

Το άθλον, δηλαδή ο ανώτερος ακαδημαϊκός τίτλος, ο τίτλος του επίτιμου διδάκτορα, που απονέμει σήμερα το Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης στο διαπρεπή στοχαστή του καιρού μας Κορνήλιο Καστοριάδη, πέρα από την καθιερωμένη αξιολογική σημασία που έχει, μαρτυρεί και την επιθυμία μας να τον πολιτογραφήσουμε στο πνευματικό δυναμικό του ακριτικού μας ιδρύματος, το οποίο θεραπεύει τις επιστήμες της αγωγής, για να έχουν την επίζηλη ευκαιρία οι φοιτητές μας, η πανεπιστημιακή μας κοινότητα και οι συμπολίτες μας να μετέχουν της σκέψης του και της σοφίας του.

Δεν είναι μακριά από την Αλεξανδρούπολη τα πανάρχαια Αβδηρα, χτισμένα κατά μια μυθολογική εκδοχή από τον Ηρακλή, όπου ακούστηκε ο φιλοσοφικός λόγος του Δημόκριτου, του Λεύκιππου, του φημισμένου σοφιστή Πρωταγόρα και άλλων ευνοουμένων της διαλεκτικής σκέψης. Είναι ευτύχημα που σε κείνα τα πανάρχαια χρόνια, όση έλξη και αν ασκούσαν τα μεγάλα κέντρα, δεν αποσιλώνονταν οι περιφερειακές πόλεις από το πνευματικό τους δυναμικό. Δεν ομιλώ για αυτάρχεια πνευματική που μπορούσε να έχει κάθε πόλη, γιατί οι ενοφθαλμισμοί, που έρχονται απέξω, είναι απαραίτητοι, για να δίνονται οι δυνατότητες διασταύρωσης, η οποία τρέφει την ανανέωση' το αντίθετο θα ήταν άκαρπη εσωστρέφεια και επιβλαβής ναρκισσισμός. Χρειάζεται όμως να υπάρχει ο πυρήνας, το ρίζωμα πνευματικής, κοινωνικοπολιτικής και οικονομικής ζωής σε κάθε πόλη και κυρίως στα άκρα της χώρας, αλλιώς έρχεται αναπότρεπτα από μέσα ο μαρασμός και η φθορά ή η αλλοτρίωση, που σημαίνει αυτοξένωση και απώλεια της φυσιογνωμίας ενός τόπου. Με άλλα λόγια, η πολιτισμική αποκέντρωση είναι ζήτημα ζωής και θανάτου για τη χώρα μας, ιδίως υπό τις παρούσες συνθήκες, που στα άκρα δόθηκε από το πατρογονικό ασυνείδητο η εντολή της άμυνας της χώρας και της συνεχούς εγρήγορσης.

Κι αυτό όσο νωρίτερα το καταλάβουν οι κεφαλές, αδια-

κρίτως ιδεολογικοπολιτικού χώρου, τόσο ορατότερες και εναργέστερες θα είναι οι προϋποθέσεις και η ελπίδα της εθνικής προκοπής.

Αυτή η πλύπλαγκτη ελπίδα, όπως την προσονομάζει ο Σοφοκλής στην Αντιγόνη, μιας προσδοκώμενης κυοφορίας πνευματικής υπήρξε ο κυριότερος λόγος για να προσκαλέσουμε στο πανεπιστήμιό μας τον επιφανή τιμώμενο, θέλοντας, συν τοις άλλοις, να τονίσουμε ότι την πρωταρχία του πολιτισμού και το πρόταγμα τα εγγυάται η πνευματική αναγέννηση, που εξ ορισμού υπηρετούν τα πανεπιστημιακά ιδρύματα.

Ισως στο ασυνείδητό μας η πράξη μας αυτή να αποτελεί και ένα είδος συμβολικής αποενοχοποίησης³ της ελληνικής κοινωνίας, διότι κορυφαίοι της διανοούμενοι, όπως ο σημερινός τιμώμενος και άλλοι που επιχωριάζουν⁴ στη Γαλλία και ανά τον κόσμο, παρέμειναν εν γη αλλοτρία εξαιτίας των εμφυλίων παθών μας, τα οποία, καθώς λέει ο Πλάτων, είναι όγκοι μολύβδινοι, που αναγκάζουν την ψυχή να στρέφει το βλέμμα της προς τα κάτω (περικάτω στρέφουσι την της ψυχής όψιν)⁵.

"Ενας μεγάλος διανοητής", γράφει ο Κορνήλιος Καστοριάδης, "σκέφτεται πιο πέρα από όσο του επιτρέπουν τα μέσα του. Τα μέσα αυτά είναι αυτό που έχει λάβει - και εξ ορισμού σκέφτεται κάτι άλλο απ' αυτό που έχουν ήδη σκεφτεί άλλοι: ένα άλλο αντικείμενο, μια άλλη όψη του αντικειμένου"⁶. Θα ρώω πως οι σκέψεις αυτές είναι υπόρρητες διαρροές αυτογνωσίας, αναφέρονται δηλαδή στον εαυτό του και το έργο του, έστω και κατά ασυνείδητο τρόπο. Και, όπως ξέρουμε από το Φρόνι, το ασυνείδητο είναι ο τόπος της αλήθειας, κρυμμένης πολύ κάτω από τις κατασκευές του Εγώ. Μόνο που θα πρόσθετα πως ο Κορνήλιος Καστοριάδης δε σκέπτεται μόνο πιο πέρα από όσο του επιτρέπουν τα μέσα του αλλά και εξίσου πέρα από όσο του επιτρέπει ο χρόνος του. Ξεπέρασε κατά πολύ το "αντικείμενο"⁷ της αφετηρίας του με αποτελέσματα απείρως πλουσιότερα από τις προγραμματικές του

θέσεις⁸. Ξεπέρασε μ' άλλα λόγια "την εποχή του, τη γλώσσα, την κοινωνική θέσμιση/θεσμό εντός και δια των οποίων γεννήθηκε"⁹. Είναι λόγια δικά του, τρυγημένα από τα κορυφαία όπως νομίζω έργα του "Η φαντασιακή θέσμιση της Κοινωνίας" και "Τα σταυροδρόμια του Λαβύρινθου". Ξεπέρασε όμως την εποχή του με τις χωροχρονικές πραγματώσεις της, τα κενά της, τους πόθους της και τους τάφους της, δε σημαίνει καθόλου ότι την αγνόησε ή την κράτησε στα υπόψη για ηρεμότερες ημέρες επεξεργασίας, αλλά αντίθετα ότι τη διεξήλθε χωρίς να κλειστεί μέσα από τον επίλογο και τα υστερόγραφα της. Αλλωστε κάθε εποχή αφήνει τις συνέπειές της στη διάδοχό της ή και στις επόμενες, ανάλογα με την ποιότητα ή τις ελλείψεις της. Από αυτή την άποψη της ρηγμάτωσης των εποχών και της σύντηξής τους όπως και της υπέρβασής τους με τρόπο που όχι μόνο να προσβλέπει στο μέλλον αλλά και να περιβλέπει ή να επιβλέπει τα πράγματα μέσα από μια παλίνδρομη προοπτική, ο Κορνήλιος Καστοριάδης είναι ίσως ο οξυδερκέστερος νους του καιρού μας. Οι αναλύσεις του ενώ είναι απόρροια σιδηράς λογικής, που συναντά κανείς στον Αβδηρίτη Δημόκριτο ή τον Αριστοτέλη, τον Πλήθωνα - Γεμιστό και τον Καρτέσιο για παράδειγμα, από την άλλη μεριά υπερβαίνουν τα περιοριστικά λογικά σχήματα και τις συλλογιστικές πέδες της εποχής και φτάνουν στη χώρα του άρρητου, που είναι το μέλλον, για να το ρηματοποιήσουν. Αυτό σημαίνει πως οπωσδήποτε θα κάνουμε λάθος αν βιαστούμε, με βάση τα κατ' επίφαση δακτυλικά αποτυπώματα του στοχασμού του, να τον κατατάξουμε σε μια ομάδα ομογενοποιημένης σκέψης και να του δώσουμε στέγη. Ο Κορνήλιος Καστοριάδης είναι ένας ιδιόρρυθμος με έννοια θρησκευτική, όπως λόγου χάρη μιλούμε για ιδιόρρυθμα μοναστήρια. Κι αυτή η παραγωγική ιδιορρυθμία του είναι σε σχέση πλήρους συνέπειας με την άρνησή του να δεχτεί *a priori* τις προ-ορισμένες δομές σκέψης, δηλαδή το νάρθηκα που ετοιμάζει ερήμην μας η ετεροθεσμισμένη κοινωνία, περιστέλλοντας την ατομική μας

ψυχή. Κατ' αρχήν ο Καστοριάδης εντυφά στο λόγο της ψυχής και στον περί ψυχής λόγο¹⁰, όπως διατυπώθηκε από τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη και κυρίως από το Φρόνιτ σχεδόν στις μέρες μας, και ξέρει, συνεργαζόμενος κυρίως με τον τελευταίο, ότι ο άκρατος ορθολογισμός άφησε ανεκμετάλλευτα τα πιο πρωτογενή και πολύτιμα κοιτάσματα του ανθρώπινου ψυχισμού, τα οποία ωστόσο καθορίζουν με τις υπόγειες επιδράσεις τους τη συμπεριφορά μας: "Είμαι πεπεισμένος", γράφει, "οτι το ανθρώπινο ον έχει ένα τεράστιο δυναμικό, που έχει μείνει ως τώρα τερατωδώς περιορισμένο. Η κοινωνική κατασκευή του ατόμου, σ' όλες τις γνωστές κοινωνίες, συνίστατο μέχρι τώρα σε μια καταπίεση, περισσότερο από ακρωτηριαστική, της ριζικής φαντασίας της ψυχής, μέσω της υποχρεωτικής και βίαιης επιβολής μιας δομής "διάνοιας" που είναι η ίδια αφάνταστα μονόπλευρη και ειδικά προσανατολισμένη. Ωστόσο δεν υπάρχει σ' αυτό καμιά "ενδογενής αναγκαιότητα" άλλη από το έτσι - είναι των ετερονόμων θεσμών της κοινωνίας"¹¹.

Θυμίζω εδώ, γιατί υπόγεια νομίζω πως τρέφει τη σκέψη του Κορνήλιου Καστοριάδη, το κλασικό έργο των καρπερών γηρατειών του Φρόνιτ "Η δυσφορία μέσα στον πολιτισμό", με το οποίο ο ιδρυτής της ψυχανάλυσης αποκαλύπτει τις περιτομές και εκτομές που υφίσταται ανηλεώς το ενορμητικό μέρος του ψυχισμού μας καθώς και τις μετουσιώσεις στις οποίες προσφεύγει για να εμμεσοποιηθεί και να εκκοινωνιστεί. Η ηδονή και η οδύνη είναι τόσο κοντά μεταξύ τους, που σχεδόν δεν έχουν μεσότοιχο και λειτουργεί κρυφίως μια όσμωση ανάμεσά τους.

Ο Καστοριάδης είναι πιο πλησίον στην πρώτη τοπική του Φρόνιτ και είναι φιλικότερος προς το ασυνείδητο. Νομίζω πως η μεταλαχανική πορεία της ψυχανάλυσης δικαιώνει τις απόψεις του. "Ο σκοπός της ανάλυσης", γράφει ο Καστοριάδης, "είναι να βοηθήσει το υποκείμενο να γίνει αυτόνομο στο μέτρο του δυνατού. Και ας αποφύγουμε, για άλλη μια

φορά, τις παρεξηγήσεις. Αυτονομία δε σημαίνει νίκη του "λόγου" ενάντια στα "ένστικτα". Αυτονομία σημαίνει μια άλλη σχέση, μια καινούρια σχέση ανάμεσα στο συνειδητό Εγώ και στο ασυνειδητό ή τις ενορμήσεις. Πήρα το θάρρος να γράψω - πάνε κιόλας είκοσι χρόνια από τότε - πως έπρεπε να συμπληρώσουμε το περίφημο "εκεί που ήταν αυτό πρέπει να έρθω εγώ", του Φρόυντ, με το "εκεί που είμαι εγώ πρέπει να ξεπροβάλλει αυτό". Καθήκον της ανάλυσης δεν είναι η "κατάκτηση" του ασυνειδήτου από το συνειδητό μα η θέσπιση μιας άλλης σχέσης ανάμεσά τους, που μπορούμε να την περιγράψουμε σαν ένα άνοιγμα του συνειδητού στο ασυνειδητό - όχι μια αφομοίωση ή μιαν αποξήρανση του ασυνειδήτου από το συνειδητό. Και σ' αυτό το έργο δεν βλέπω πώς θα ήταν δυνατό να μην αναγνωρίσουμε, αν θέλουμε να είμαστε συνεπείς, πως οδηγούμαστε από μια ιδέα, μια οπτική: την ιδέα ενός ανθρώπινου υποκειμένου που θα μπορεί να πει με επίγνωση αυτού που λέει: "Αυτό είναι η επιθυμία μου" και "Νομίζω πως αυτό είναι αλήθεια" και όχι: "Ίσως ναι, ίσως όχι".... Αυτή η διατύπωση, που περνάει από ένα "νομίζω" και "ξέρω", δεν είναι μια άναρθρη, άμορφη κραυγή της ενόρμησης: είναι μια διατύπωση του συνειδητού Εγώ, που ταυτόχρονα ανοίγει τον εαυτό του για να υποδεχτεί όλα όσα είναι το υποκείμενο - πράγμα που δε σημαίνει αναγκαστικά πως το "επιδοκιμάζει": "Ξέρω πως αυτό είναι επιθυμία μου" μπορεί κάλλιστα να συνοδεύεται από "και δεν θα το ακολουθήσω"¹².

Με άλλα λόγια, η ενότητα και ενιαιότητα του ψυχισμού μας επιτυγχάνονται μέσα από τη σύνδρομη λειτουργία και σύγκραση των μερών του, χωρίς ετεροευνουχισμούς. Με όρους από τη Φυσική και τη Βιολογία, θα μιλούσαμε για διαπίδυση των επιμέρους λειτουργιών και για ομοιοστασία. Και εδώ νομίζω πως είμαστε στην αρχή της διαύγασης του μύθου του Καστοριάδη γύρω από την ανάγκη αυτοθέσμησης των κοινωνιών και ελευθεροφροσύνης των ατόμων, που σημαίνει γνώση των ορίων μας από τον καθένα μας, αυτοπραγμάτωση

μέσα από την αυτενέργεια, που οι επιστήμες της αγωγής τη θεωρούν πρωταρχική ψυχοπαιδαγωγική και διδακτική αρχή, και αυτονόητη συμμετοχή στο βουλευέσθαι και το νομοθετείν. Μια τέτοια κοινωνία δεν είναι ποτέ αθροιστική ή μαζική αλλά δυναμική, με την έννοια ότι το άτομο δεν εκβάλλει παθητικά σ' αυτή αλλά συμβάλλεται μαζί της και επιδρά στη ροή της και στους μετασχηματισμούς της.

Ο Κορνήλιος Καστοριάδης νομίζω πως είναι ένας προ-σωκρατικός ή σωστότερα προαριστοτελικός φιλόσοφος, παρόλο που οι μακρινές ρίζες του τρέφονται εν πολλοίς από το ίδιο υπέδαφος με αυτό του Σταγειρίτη, με την έννοια ότι ενώνει παραγωγικά στη σκέψη του και στη διαλεκτική του πολλές επιστήμες, συνομιλούσες μεταξύ τους, γι' αυτό και έχει το χάρισμα να περιβλέπει τα πράγματα και τα γεγονότα και να διαλέγεται μαζί τους σφαιρικά και πολυδιάστατα. Θαρρώ πως σε μια τέτοια ενωτική και δυναμική αμφικτυονία κινούνται οι επιστήμες σήμερα, αφού πέρασαν περιόδους μοναχικών δρόμων, που η μια δεν πρόσφερε το σώμα της σε γονιμοποίησή της ή ενοφθαλμισμό της από την άλλη, μέσα έστω στις όμορες περιοχές, που κινούνται. Το όραμα, κατά συνέπεια, του Καστοριάδη είναι ενωτικό και συνθετικό καθώς και πολιτικό και ηθικό, με την έννοια ότι προάγει το άτομο μέσα από διαδικασίες αυτενέργειας και αυτοπραγμάτωσης στην αυτόβουλη κοινωνική σύμπραξη, απελευθερώνοντάς το από την άκριτη και παθητική συνομολογία προς το κοινωνικό συμβεβηκός: "Ο νόμος να μη μου δίνεται απλώς", γράφει, "αλλά να τον δίνω κι εγώ συγχρόνως στον εαυτό μου". Αυτός που διαρκώς βρίσκεται σε παιδική κατάσταση είναι ο κομπορμιστής ή ο απολιτικός: γιατί αποδέχεται το Νόμο ασυζητητί και δεν επιθυμεί να συμμετέχει στη διαμόρφωσή του. Εκείνος που ζει μέσα στην κοινωνία χωρίς καμία θέληση που ν' αφορά το Νόμο, χωρίς πολιτική θέληση, απλώς αντικαθιστά τον ιδιωτικό πατέρα με τον ανώνυμο πατέρα. Η παιδική κατάσταση είναι, πρώτα, να δέχεσαι χωρίς να δίνεις και, μετά, να κάνεις ή

να υπάρχεις για να δέχεσαι. Αυτό που θέλω είναι, αρχινώντας, μια δίκαιη ανταλλαγή, και στη συνέχεια το ξεπέραςμα της ανταλλαγής. Η παιδική κατάσταση είναι η δυϊκή σχέση, το φάντασμα της συγχώνευσης - και μ' αυτή την έννοια, η σημερινή κοινωνία παιδικοποιεί διαρκώς τους πάντες με τη συγχώνευση που πραγματοποιεί στο φαντασιακό με πραγματικές οντότητες: τους αρχηγούς, τα έθνη, τους κοσμοναύτες ή τις βεντέτες. Αυτό που θέλω είναι η κοινωνία να πάψει να είναι μια οικογένεια, ψεύτικη επί πλέον μέχρι γελοίου, για ν' απκτήσει την αληθινή της διάσταση ως κοινωνίας, ως δικτύου σχέσεων μεταξύ αυτόνομων ενηλίκων"13.

Θα έλεγα πως η σκέψη του Καστοριάδη προσβλέπει σε έναν απέραντο πληθυντικό, που θα χωρέσει την ανθρωπότητα ως ενιαία αδελφότητα, όπως την ονειρεύτηκαν και οι πιο φωτισμένοι από τους Χριστιανούς πατέρες. Μιλούμε φυσικά για μια κοινωνία θεσμίζουσα και αυτοθεσμισμένη, κύρια του οίκου της, όπου το άτομο είναι μέτοχο του νομοθετείν αλλά και του πράττειν και όπου η ισονομία και η ισηγορία είναι καθολικό βίωμα ζωής. Ο Καστοριάδης δηλαδή προσπαθεί να ανασύρει από την αφάνεια και τη διαστροφή την πολιτική και κοινωνική αρετή, που ο Αριστοτέλης τη θεωρεί υπαρκτική οντογενετική ανάγκη, και να ανακαλύψει νέες περιοχές συνύπαρξης των ανθρώπων. Αν μισεί την υποδούλωση στον οποιοδήποτε άλλο, είτε αυτός είναι έπληυς είτε ενδημεί πλησίον μας, το κάνει γιατί ξέρει ως ψυχαναλυτής ότι το αυταρχικό υπερεγώ εύκολα μπορεί να τραπεί προς εγκαθίδρυση σχέσεων δουλείας. Και αυτό είναι έσχατη ατίμωση της ανθρωπίνης φύσης, γιατί, όπως ξέρουμε από τα Πολιτικά του Αριστοτέλη "ο δούλος κτήμα τι έμψυχον....το δε κτήμα όργανον πρακτικόν"14. Ο ίδιος Μακεδόνας σοφός δίνει τον ορισμό του ελεύθερου ανθρώπου, που μπορούμε να πούμε ότι αποτελεί την πεμπτουσία του έργου του Καστοριάδη: "άνθρωπος ελεύθερος ο εαυτού ένεκα και μη άλλου ών". (Μετά τα Φυσικά).

Η περιοχή αυτή πολιτικής και κοινωνικής ηθικής του κορυφαίου στοχαστή, που τιμά σήμερα το Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, είναι πολύ πλησίον, αγχίμολος ή και ταυτόσημη κάποτε με την πολιτική ηθική του Θράκα φιλόσοφου Δημόκριτου, όπως προσπαθούμε να τη συνθέσουμε μέσα από τα σπαράγματα του Μικρού Διάκοσμου.

Ο Δημόκριτος, όπως και ο Καστοριάδης, μάχεται την παθητικότητα της συνείδησης και την άκριτη ομολογία προς τον κόσμο¹⁵, που ήταν δόγμα σκέψης και πράξης των Στωικών.

Προκρίνει και εμπιστεύεται την πολυδυναμία της ανθρώπινης πρωτοβουλίας, όταν ασκείται με οξυδέρκεια, θεωρώντας αλλά και ορίζοντας τον άνθρωπο ως δρων πολιτικό όν: "Ανθρωποι τύχης είδωλον επλάσαντο πρόφασιν ιδίης αβουλής, βαιά γαρ φρονήσει τύχη μάχεται, τα δε πλείστα εν βίω ευξύνετος οξυδερκείη κατιθύνει"¹⁶. Δηλαδή, άνθρωποι έπλασαν το είδωλο της τύχης σαν πρόφαση της δικής των αβουλίας. Γιατί για λίγο καιρό μάχεται η τύχη τη φρόνηση, κατά το πλείστον όμως το βίο τον κατευθύνει η ευξύνετος οξυδερκείη¹⁷. Οι απόψεις αυτές είναι σε πλήρη συνάφεια με ανάλογες θέσεις που πολύτροπα υποστηρίζει ο Καστοριάδης.

Και οι δύο φιλόσοφοι κρίνουν ότι ο νόμος καρποφορεί και η πόλη ευημερεί και προκόβει, όταν όλα τα άτομα αντενεργούν στην αυτοθεσμιζόμενη κοινωνία ή, όπως λέει ο Δημόκριτος: "Ο νόμος βούλεται μεν ευεργετύν βίον ανθρώπων δύνανται δε, όταν αυτοί βούλονται πάσχειν εύ" (απόσπ. 288): δηλαδή ο νόμος θέλει να ευεργετεί το βίο των ανθρώπων και το μπορεί, όταν και οι άνθρωποι το θέλουν, που σημαίνει όχι μόνο συναίνεση αλλά και σύμπραξη στο νομοθετύν.

Λείπει ο καιρός δυστυχώς για να δει κανείς πόσο παραγωγικά κοντά είναι η σκέψη των δύο φιλοσόφων, του Θράκα από τα Αβδηρα Δημόκριτου, και του Θράκα από την Κωνσταντινούπολη Κορνήλιου Καστοριάδη.

Ο κορυφαίος στοχαστής, που τιμούμε σήμερα, έχει το σπάνιο χάρισμα, που είναι δύσκολη μοίρα της ζωής του και του έργου του, να περιβλέπει και να επιβλέπει τα πράγματα μέσα από μια παραγωγική σύντηξη του παρόντος και του παρελθόντος και συνάμα να διαβλέπει τη μέλλουσα ουσία τους¹⁸. Όσα προ-είπε για τις σημερινές κοινωνικοπολιτικές ανακατατάξεις και ιδεολογικές διασταυρώσεις, πριν από τριάντα και παραπάνω χρόνια, του προσδίνουν την "ασφάλειαν λόγου"¹⁹, καθώς έλεγε ο Ξενοφών για το Σωκράτη. Ο Καβάφης γράφει γι' αυτό τον προΐδεασμό, στηριγμένος σε σχετικό χωρίο του Φιλόστρατου:

Οι άνθρωποι γνωρίζουν τα γινόμενα,
τα μέλλοντα γνωρίζουν οι Θεοί,
πλήρεις και μόνοι κάτοχοι πάντων των φώτων.
Εκ των μελλόντων οι σοφοί τα προσερχόμενα
αντιλαμβάνονται. Η ακοή
αυτών κάποτε εν ώραις σοβαρών σπουδών
ταράττεται. Η μυστική βοή
τους έρχεται των πλησιαζόντων γεγονότων.
Και την προσέχουν ευλαβείς. Ενώ εις την οδόν
έξω, ουδέν ακούουν οι λαοί.

Δεν ξέρω αν είναι χάρισμα ή κατάρα αυτό, καθώς λέει κάπου ο Αρθουρ Κάιςτλερ. Η πρόγνωση, αν δεν ακολουθείται από την εφαρμοσμένη πρόνοια των πολλών (των λαών που λει ο Καβάφης), είναι μαρτυρία αλλά και μαρτύριο μαζί. Το ήξερε αυτό ένας άλλος οραματιστής, ο Γεώργιος Γεμιστός ή Πλήθων, ο οποίος συνειδητοποίησε ότι δεν ήταν οι διπλές και τριπλές αλυσίδες του Κεράτιου που θα έσωζαν από την κατάρρευση το Βυζάντιο: αντίθετα εκείνος ζητούσε θραύση των άλλων αλυσίδων, των αλυσίδων των ψυχών. Κρίμα που δεν τον άκουσαν οι Παλαιολόγοι....

Και ο Καστοριάδης μάχεται με παντοίους τρόπους τις αλυσίδες και τις πάσης φύσεως πέδες (τι άλλο είναι ο ασφυκτικός ιστός της ετεροθέσμησης;) και, ενώ ξεκινάει ένα από τα

σημαντικότερα βιβλία του με αναφορές στο Περί Ψυχής του Αριστοτέλη, από τους πρώτους κιόλας βηματισμούς της σκέψης του νιώθει πως είναι στην είσοδο του Λαβύρινθου, που μας θυμίζει το σπήλαιο της Πολιτείας - χώρο και χώρα των δεσμωνών: "Μέσα στον κόσμο της ζωής μπορούμε να ρωτήσουμε, και ρωτάμε γιατί...; ή, τί είναι...; Η απάντηση είναι πολλές φορές αβέβαιη. Τί είναι αυτό το λευκό αντικείμενο εκεί κάτω; Είναι ο γιός του Κλέωνος, λέει ο Αριστοτέλης, "...τούτω δε (το λευκό αντικείμενο) συμβέβηκεν υιό Κλέωνος είναι"²⁰. Δεν ρωτάμε όμως αυτό που ρωτάει ο Αριστοτέλης: τι είναι οράν; τι είναι αυτό που βλέπουμε, τι είναι αυτός που βλέπει; Ακόμα λιγότερο ρωτάμε: τί είναι αυτό το ίδιο το ερώτημα, και το ερώτημα εν γένει;

Μόλις το ρωτήσουμε αυτό, η περιοχή αλλάζει. Δεν είμαστε πια μέσα στον κόσμο της ζωής, μέσα στο τοπίο που μένει σταθερό και αδιατάρακτο και όταν ακόμα το αναστατώνει η πιο βίαιη κίνηση, στο οποίο θα μπορούσαμε να περιφέρουμε το βλέμμα μας σύμφωνα μ' ένα διατεταγμένο πριν - μετά. Το φως του κάμπου χάθηκε, τα βουνά που προσδιόριζαν τα όρια του δεν βρίσκονταν πια εκεί, το αρίφνητο γέλιο της ελληνικής θάλασσας δεν ακούγεται πια. Τίποτε δεν είναι απλώς τοποθετημένο δίπλα σε κάτι άλλο, το πιο κοντινό είναι το πιο μακρινό, οι διακλαδώσεις δεν διαδέχονται πια η μια την άλλη, υπάρχουν συγχρόνως και η μια εισχωρεί στην άλλη. Η είσοδος του Λαβύρινθου είναι αμέσως ένα από τα κέντρα του, ή μάλλον δεν ξέρουμε πια αν είναι κέντρο, τι είναι κέντρο. Σκοτεινές στοές εκτείνονται προς όλες τις κατευθύνσεις, μπερδεύονται με άλλες που έρχονται ποιος ξέρει από πού και που ίσως δεν οδηγούν πουθενά. Δεν έπρεπε να δρασκελίσουμε το κατώφλι αυτό, έπρεπε να μείνουμε απέξω. Αλλά δεν είμαστε πια καν βέβαιοι αν δεν το έχουμε ανέκαθεν δρασκελίσει, αν οι κίτρινες και λευκές κηλίδες των ασφοδέλων, που επανέρχονται κάπου κάπου να μας ταράξουν, έχουν ποτέ υπάρξει αλλού και όχι μόνο στην εσωτερική πλευρά των βλεφάρων μας, Η μοναδι-

κή εκλογή που μας απομένει είναι να χωθούμε στη μια στοά και όχι στην άλλη, χωρίς να ξέρουμε πού θα μπορούσαν να μας οδηγήσουν, ούτε αν μας ξαναφέρνουν εσαεί στο ίδιο σταυροδρόμι ή σ' ένα άλλο εντελώς πανομοιότυπο".21.

Πίσω από αυτή την καταπληκτική ευμάρεια λόγου, που όπου να σε αγγίζει η γύρη του γονιμοποιείσαι, νιώθεις την τραγικότητα του αδιέξοδου. Γιατί το Θησέα τον σκότωσαν άδοξα στη Σκύρο....

Ο Καστοριάδης όμως δεν αφήνει (δεν επιτρέπει) ρωγμή ψυχής. Κι αυτό είναι ηρωϊσμός: "Δεν απορρίπτουμε το Αουσβιτς ή το Γκουλάγκ, τα πολεμούμε",22 γράφει. Γιατί η απόρριψη είναι πολύ κοντά, αγχίμολη της απώθησης. Ο Καστοριάδης αντίθετα είναι υπέρ της διαύγασης: "Μπορούμε να διαυγάσουμε αυτό που σκεπτόμαστε, αυτό που είμαστε. Αφού πρώτα δημιουργήσουμε τον Λαβύρινθο μας, τον χωρομετρούμε κομμάτι κομμάτι"23.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πλάτωνος Πολιτεία, βιβλίο δέκατο, 614 Α.
2. Πλάτωνος Πολιτεία, βιβλίο δέκατο, 613 Β - C.
3. Βλέπε Γ. Κοντογιώργη, προσφώνηση του Κορνήλιου Καστοριάδη, κατά την αναγόρευση του ως επίτιμου διδάκτορα της Παντείου Ανωτάτης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, Αθήνα 1989.
4. Θολά έστω υποδηλώνεται εδώ η σκηνή από το χωρίο 59 b-c στο Φαίδωνα του Πλάτωνος, όπου οι επιχώριοι και ορισμένοι από τους ξένους μαθητές του μελλοθάνατου δασκάλου (ο Ερμογένης, ο Επιγένης, ο Κριτόβουλος και ο πατέρας του, ο Αισχίνης, ο Αντισθένης, ο Κτήσιππος ο Παιανεύς και ο Μενέξενος: και από τους άλλους ο Σιμίας, ο Κέβης, ο Φαιδώνδης, ο Ευκλείδης και ο Τερψίων) παρίστανται στις τελευταίες στιγμές του Σωκράτη. Την επαύριο θα αρχίσει το κνηνητό τους και όσοι μπορέσουν θα πάρουν το δρόμο της προσφυγιάς και θα επιχωριά-

ζουν στα Μέγαρα - εκεί τους δέχονταν παρήγορα ο Ευκλείδης και ο Τερψίων - καθώς και σε άλλες πόλεις. Οι αθέλητοι συνειρμοί μου δένουν τούτο το γεγονός, έστω και επιφανειακά - οπωσδήποτε όμως όχι από εξωτερική επίνοια - με την αναγκαστική έξοδο από τη χώρα μας άξιων προσωπικοτήτων, όπως ο Κώστας Αξελός, ο Ιάνης Ξενάκης, ο Νίκος Σβορώνος και φυσικά ο Κορνήλιος Καστοριάδης, που μου δίνει το έναυσμα γι' αυτή την αναδρομική αναφορά. Σ' ένα μου δημοσίευμα (Νέα Εστία, τεύχος 1455 Φεβρ. 1988), προσονομάζω αυτούς τους μεγάλους πλάνητες, που επιχωριάζουν σε διάφορες πόλεις και ιδίως στη Γαλλία, αληθινά Ελγίνεια που άφησαν τεράστιο κενό στη γλώσσα μας, γιατί όλοι τους είναι χαμένοι γι' αυτή. Σκεφθείτε ότι τα βιβλία του Καστοριάδη, του Αξελού, του Σβορώνου κι ακόμα του Πουλαντζά και της Αρβελερ κυκλοφορούν μεταφρασμένα στη γλώσσα μας. Αν η ανάσα ενός λαού ή η δύσπνοιά του φαίνεται στη γλώσσα του - αυτή είναι η αλάνθαστος σειсмоγράφος της ευαισθησίας μας, όπως ξέρουμε από το μάθημα περί γλώσσας και εθνικής συνείδησης που μας άφησε η τραγική μορφή του Πλήθωνα-Γεμιστού λίγο πριν από την άλωση - πώς, δηλαδή με ποια ανταλλάγματα, θα αντισταθμίσουμε αυτές τις τρομαχτικές απώλειες, που αφήνουν χαίνοντα τραύματα στον κορμό του έθνους και στο κορμί μας;

5. Πλάτωνος Πολιτεία, βιβλίο έβδομο, 519 Β.
6. Κορνήλιος Καστοριάδης, Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, μετάφρ. Ζήση Σαρίκα, Εκδ. Υψιλον, Αθ. 1991, σελ.21. Βλέπε και το βιβλίο του ίδιου Η φαντασιακή θέσμιση της Κοινωνίας, μετάφρ. Σωτήρη Χαλικιά, Γιούλης Σπαντιδάκη, Κώστα Σπαντιδάκη, εκδόσεις Ράππα, Αθήνα 1978, σελ. 256.
7. Κορνήλιος Καστοριάδης, Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. σελ. 21.
8. Κορνήλιος Καστοριάδης, Η φαντασιακή θέσμιση της κοι-

- ωνίας, ο.π. σελ. 256.
9. Κορνήλιος Καστοριάδης, Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. σελ. 21-22.
 10. Βλέπε το εκτενές κείμενο "Ψυχή," στο βιβλίο του Κ.Καστοριάδη Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. σελ. 33 - 151.
 11. Κορνήλιος Καστοριάδης, Κοινωνική δημιουργία και πολιτική, περιοδικό Εποπτεία, τεύχος 43, Αθ. Φεβρουάριος 1983, σελ. 164-165.
 12. Κορνήλιος Καστοριάδης, Καιρός, μετάφραση Κώστα Κουρεμένου, εκδ. Υψίλον, Αθ. 1987, σελ. 105-106.
 13. Κορνήλιος Καστοριάδης, Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, ο.π. σελ. 140.
 14. Αριστοτέλους Πολιτικά, 1253.
 15. Ευάγγελος Μουτσόπουλος, Είναι η Ηθική του Δημόκριτου μια Ηθική του καιρού; Βλ. Κείμενα για το Δημόκριτο από το Α διεθνές συνέδριο για το Δημόκριτο, 6-9 Οκτωβρίου 1983, Ξάνθη 1984, σελ. 138.
 16. Απόσπασμα Β 119 βλ. Η Diels - W. Kranz Die fragmente der Vorsokratiker (I - III, εκδ. 1954).
 17. Κ.Π. Μιχαηλίδης, Ανθρωπος μικρός κόσμος, Η συνυφή ανθρώπου και κόσμου στο Δημόκριτο, Κείμενα για το Δημόκριτο, από το Α διεθνές συνέδριο, ο.π. σελ. 133.
 18. Βλ. Γ. Κουντογιώργη, Προσφώνηση του Κ. Καστοριάδη.
 19. Ξενοφώντος Απομνημονεύματα, Δ. VI 15.
 20. Περί ψυχής, III, I 425α, 26-27 (σημείωση του συγγραφέα, βλ. Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. 7).
 21. Κορνήλιος Καστοριάδης, Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. σελ. 7).
 22. Κορνήλιος Καστοριάδης, Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. σελ. 27.
 23. Κορνήλιος Καστοριάδης, Τα σταυροδρόμια του λαβύρινθου, ο.π. σελ. 28.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βέλτσος Γ., Κορνήλιος Καστοριάδης (εισήγηση κατά την ανακήρυξη του Κορνήλιου Καστοριάδη ως Επίτιμου διδάκτορα της Παντείου Ανώτατης Σχολής Πολιτικών Επιστημών, Αθ. 1989).

Castoriadis C., les carrefours du laburinthe, εκδ. Seuil, Paris 1978.

Castoriadis C., la société bureaucratique

1. Les Rapports du production en Russie, εκδ. 10/18, Paris Russie 1973.

2. La Révolution contre la bureaucratie, εκδ. 10/18, Paris 1973.

Freud S., Malaise dans la civilisation, εκδ. P.U.F. Paris 1971.

Freud S. Introduction a la psychanalyse, εκδ. Petite bibliothèque Payot, Paris 1916-1917.

Freud S. Métapsychologie, εκδ. Galimard 1968.

Καστοριάδης Κ. Ο θρυμματισμένος κόσμος, μετάφρ. Ζ.Σαρίκα, Κ. Σπαντιδάκη, εκδ. Υψιλον, Αθ. 1989.

Καστοριάδης Κ., Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας, μετάφρ. Σ.Χαλικιά, Γ. Σπαντιδάκη, Κ. Σπαντιδάκη, εκδ. Ράππα, 1978.

Καστοριάδης Κ., Καιρός, μετάφρ. Κ. Κουρεμένου, εκδ. Υψιλον, Αθ. 1987.

Καστοριάδης Κ. Κοινωνική δημιουργία και πολιτική (συζήτηση), Εποπτεία, τεύχος 43, Αθ. Φεβρουάριος 1980, σελ. 153-165.

Habermas jyrgen, le discours philososophique, de la modernité, éd. Gallimard.

Πλάτωνος Πολιτεία, Αρχαίον Κείμενον, μετάφρασις - σημειώσεις, εκδ. Πάπυρος.

Πλάτωνος Πολιτεία, Εισαγωγή, ερμηνεία και σημειώσεις, δεύτερη έκδοσις, Εκδοτικός Οίκος Ι.Σιδέρη, Αθ. 1963.

Τζούλης Θ., Μελετήματα για την Ψυχανάλυση, εκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη 1993.

ΠΑΙΔΕΙΑ ΣΕ ΜΙΑ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑ

(Διάλεξη του καθηγητή της Ανωτάτης Σχολής Κοινωνικών
Επιστημών των Παρισίων κ. Κορνήλιου Καστοριάδη κατά την
τελετή αναγόρευσής του ως επίτιμου διδάκτορα του
Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης
του Δημοκρίτειου Πανεπιστημίου Θράκης).

Θέλω να σας μιλήσω για ένα θέμα που πρέπει να μας
απασχολεί όλους μας και πνευματικά και πολιτικά, το θέμα
της παιδείας μέσα σε μια δημοκρατική κοινωνία. Πρώτα
πρώτα μια επεξήγηση για τον όρο παιδεία. Αν μιλούσα ξένη
γλώσσα, θα έλεγα κουλτούρα, αλλά αυτός ο όρος και ξενικός
είναι και κάπως κακόηχος στα ελληνικά και λίγο κακόφημος
τα τελευταία χρόνια. Θα εξηγηθώ πιο κάτω για το τι εννοώ με
τη λέξη παιδεία και ήθελα να σας υπενθυμίσω ότι κατ' αρχήν
τίποτε δεν θα έπρεπε να είναι πιο αυτονόητο από το θέμα
αυτής της συζήτησής μας.

Το να ζούμε σε μια δημοκρατική κοινωνία σημαίνει ότι
διερωτώμαστε για όλα όσα μας περιτριγυρίζουν μέσα στην
κοινωνία, συνεπώς διερωτώμαστε και για την ίδια την παι-
δεία μας, και αυτή η διερώτηση αποτελεί η ίδια τμήμα της
παιδείας ως διαδικασίας και ως ήθους. Φυσικά, μόλις διατυ-
πώσουμε αυτήν τη φράση - η θέση της παιδείας μέσα σε μια
δημοκρατική κοινωνία - αμέσως αναφύονται ένα σωρό προ-
βλήματα. Τι εννοούμε με τη λέξη παιδεία, τί εννοούμε με την
λέξη κοινωνία, ιδίως τι εννοούμε με τη λέξη δημοκρατία. Γι'
αυτά δε θα μιλήσω, απλώς θα τα αγγίξω. Αλλά θα ήθελα να
υπογραμμίσω ότι το κέντρο του θεματός μας είναι: τι το ιδι-
αίτερο παρουσιάζει η παιδεία σε μια δημοκρατική κοινωνία
και η σχέση της με την κοινωνία και με τη δημοκρατία, σε
σύγκριση με άλλες κοινωνίες οι οποίες, όλες, και οι πιο πρω-
τόγονες, είχαν αυτό που εγώ θέλω να ονομάσω παιδεία, ή ένα
είδος πολιτισμού; Θα ονομάσω παιδεία καθετί που σε μια δε-
δομένη κοινωνία, μέσα στον δημόσιο χώρο της, υπερβαίνει

αυτό που είναι απλά λειτουργικό ή εργαλειακό και που παρουσιάζει - κι αυτό είναι το σημαντικότερο - μιαν αόρατη διάσταση η οποία είναι θετικά επενδυμένη από τα μέλη αυτής της κοινωνίας. Με άλλα λόγια, αυτό που έχει να κάνει με την δημόσια εμφάνιση του φαντασιακού - με την ακριβή έννοια του όρου - αυτής της κοινωνίας και του φαντασιακού του ποιητικού - με την ευρύτερη έννοια - έτσι όπως αυτό το ποιητικό φαντασιακό ενσαρκώνεται και ενσωματώνεται μέσα σε έργα και σε συμπεριφορές και πράξεις που υπερβαίνουν το λειτουργικό και το εργαλειακό.

Μίλησα για αόρατη διάσταση. Όταν έχουμε μπροστά μας ένα βιβλίο ή μια μουσική παρτιτούρα, ή κι όταν ακούμε αυτό που είναι στην παρτιτούρα απάνω, ή ακόμα και μια ζωγραφιά κι ένα άγαλμα κι ένα μνημείο, παρόλο ότι είναι ορατά, αυτό που μας ενδιαφέρει κι αυτό που μας συνεπαίρνει, στην καλύτερη περίπτωση, είναι ακριβώς η αόρατη διάσταση πέρα από το ορατό ή η μη αισθητή διάσταση πέρα απ' αυτό που άμεσα ακούγεται - που φυσικά δεν μπορεί να υπάρξει παρά μέσω του ορατού, του ακουστού ή του απτού -, αλλά για την οποία αυτή η ορατότητα, η ακουστότητα, ή η απτότητα είναι απλώς μια προϋπόθεση.

Τώρα, δημοκρατία είναι βέβαια ένας όρος που σηκώνει πολύ περισσότερη συζήτηση από τη φύση του και επειδή από πολύν καιρό, από αιώνες, χιλιετηρίδες, διακυβεύθηκε μέσα σε συζητήσεις και σε αγώνες πολιτικούς, και ακόμα διότι από πολλές δεκαετίες τώρα στον δυτικό κόσμο έχει εκπορνευθεί είτε με ήπιες μορφές είτε με μορφές απαίσιες. Ας μην ξεχνάμε ότι ένα από τα πιο τυραννικά κράτη που γνώρισε η ανθρωπινή ιστορία και τα πιο αποτελεσματικά στην τυραννικότητά τους είχε ως τίτλο, μέχρι την διάλυσή του προ τριών ετών, τέσσερις λέξεις που ήταν τέσσερα ψέματα: Ενωση Σοσιαλιστικών Σοβιετικών Δημοκρατιών.

Μέσα σ' αυτήν την κακοφωνία, θα περιοριστούμε να επανέλθουμε, για να αρχίσουμε, στην ετυμολογία: δημοκρα-

τία, το κράτος του δήμου, δηλαδή η εξουσία του λαού στα σύγχρονα ελληνικά. Ασφαλώς η φιλολογία δεν μας επιτρέπει να λύσουμε πολιτικά προβλήματα, αλλά μας επιτρέπει τουλάχιστον να διατυπώσουμε αυτήν την ερώτηση: πού, σε ποια χώρα σήμερα, τολμάει κανείς να πει ότι είναι πραγματοποιημένη η εξουσία του λαού; Εντούτοις αυτή η εξουσία είναι εγγεγραμμένη στα συντάγματα των δυτικών χωρών, στις οποίες συμπεριλαμβάνεται και η δική μας, με το όνομα της λαϊκής κυριαρχίας, και αφήνοντας, προς το παρόν, κατά μέρος την υποκρισία αυτής της φράσης, θα στηριχθώ στο γράμμα της για να συναγάγω μια σημασία που ολίγοι θα μπορούσαν να αμφισβητήσουν. Μέσα σε μια δημοκρατία ο λαός είναι κυρίαρχος, δηλαδή ο λαός κάνει τους νόμους και τον Νόμο ή, με άλλα λόγια, η κοινωνία κάνει τους θεσμούς της και τον θεσμό της. Η κοινωνία είναι αυτόνομη, αυτοθεσμίζεται φανερά και ρητά, η ίδια θέτει τους κανόνες της, τις αξίες της, τις σημασίες της. Αυτή η αυτονομία ή αυτή η ελευθερία, η οποία και συνεπάγεται και προϋποθέτει την αυτονομία ή την ελευθερία των ατόμων και είναι ταυτοχρόνως αδύνατη χωρίς αυτήν την τελευταία, αυτή είναι φυσικά που μας ενδιαφέρει σαν κεντρικός στόχος του πολιτικού μας προτάγματος. Αλλά αυτή η αυτονομία, η οποία τουλάχιστον κατ' επίφασιν, ακόμη μια φορά, είναι εγγυημένη από τον νόμο, από τα συντάγματα, από τις δηλώσεις των δικαιωμάτων του ανθρώπου και του πολίτου, σε τελευταία ανάλυση στηρίζεται σε *de jure* και *de facto* απάνω στον συλλογικό νόμο, το Νόμο με την τυπική έννοια όσο και με την άτυπη έννοια.

Η πραγματική ατομική ελευθερία, δεν μιλάω εδώ για την ελευθερία την φιλοσοφική ή την ψυχική αλλά την ελευθερία που μπορούμε να πραγματώσουμε μέσα στην ατομική μας ζωή και στην κοινωνική μας πράξη, πρέπει να είναι αντικείμενο απόφασης και κατοχύρωσης από ένα νόμο που κανένα άτομο δεν θα μπορούσε μόνο του ούτε να θέσει ούτε να κυρώσει. Και μέσα στο πλαίσιο αυτού του νόμου το άτομο μπορεί με τη

σειρά του να προσδιορίσει και να ορίσει τους κανόνες, τις αξίες, τις σημασίες, πάνω στους οποίους και με τους οποίους θα προσπαθήσει να διατάξει την δική του ζωή και να της δώσει ένα νόημα. Αυτή η αυτονομία, αυτή η ρητή αυτοθέσμιση που, όπως το ξέρουμε όλοι μας, αναδύεται για πρώτη φορά στις ελληνικές δημοκρατικές πόλεις και που ξανααναδύεται αργότερα με διαφορετικό και απ' ορισμένες απόψεις πλατύτερο, από άλλες στενότερο, τρόπο στον σύγχρονο δυτικό κόσμο, αυτή λοιπόν η αυτονομία σημειώνει τη ρήξη που συνεπάγεται η δημιουργία της δημοκρατίας με όλα τα προηγούμενα κοινωνικο-ιστορικά καθεστώτα. Γιατί όλα τα προηγούμενα κοινωνικο-ιστορικά καθεστώτα είναι καθεστώτα μιας θεσμισμένης ετερονομίας: δηλαδή, σ' αυτά τα καθεστώτα η πηγή και το θεμέλιο κάθε κανόνα, κάθε αξίας και κάθε σημασίας, τίθενται ως υπερβατικά σε σχέση με την κοινωνία. Είτε υπερβατικά με μιαν απόλυτη έννοια, όπως στις μονοθεϊστικές κοινωνίες, είτε υπερβατικά σχετικά, ούτως ή άλλως, με την πραγματικότητα της ζωντανής κοινωνίας, όπως αυτό γίνεται στις μυθικές ή πρωτόγονες κοινωνίες, μυθικές ή όχι με την έννοια ότι είναι κοινωνίες τις οποίες διηγούνται οι μύθοι, αλλά με την έννοια ότι είναι κοινωνίες οι οποίες στηρίζουν την θέσμισή τους πάνω σε μύθους. Και αυτό, αυτή η ετερονομία, συμβαδίζει με κάτι που είναι για μας πολύ σημαντικό και που θα το ονομάσω, προσωρινά τουλάχιστον, περίφραξη της σημασίας. Δηλαδή ο λόγος του Θεού ή οι διατάξεις που έθεσαν οι πρόγονοί μας είναι ασυζήτητοι και έχουν καθοριστεί μια φορά για πάντα. Αυτό στις ετερόνομες κοινωνίες ισχύει επίσης και για τα άτομα. Το νόημα της ζωής τους είναι δοσμένο, είναι κανονισμένο εκ των προτέρων και κατ' αυτόν τον τρόπο είναι επίσης εγγυημένο. Καμιά συζήτηση δεν είναι δυνατή πάνω στους θεσμούς αλλά ούτε είναι δυνατή συζήτηση, ούτε αμφιβολία, πάνω στο τι αξίζει και στο τι δεν αξίζει, πάνω στο τι είναι το καλό και τι είναι το κακό, πάνω στο τι πρέπει να κάνω και στο τι δεν πρέπει να κάνω.

Μ' αυτόν τον τρόπο, μέσα σε μιαν ετερόνομη ή παραδοσιακή κοινωνία η περιφραξη της σημασίας, και της ισχύος ή της αξίας, συνεπάγεται ότι όχι μονάχα το πολιτικό ερώτημα ή το φιλοσοφικό ερώτημα είναι κλεισμένο εκ των προτέρων, αλλά ακόμα και οτι το ζήτημα το αισθητικό ή το πρόβλημα το ηθικό είναι επίσης κλεισμένο εκ των προτέρων. Αυτό που πρέπει να κάνει κανείς σε κάθε περίπτωση υπαγορεύεται, χωρίς δυνατή έφεση, από το νόμο και από τους συλλογικούς κανόνες, και τίποτε δεν αλλάζει σ' αυτό όταν εμφανίζονται τα τεράστια και πολύ λεπτά, σοφά και ατελείωτα σχόλια του νόμου όπως το Ταλμούδ, όπως η χριστιανική θεολογία ή όπως η ισλαμική θεολογία.

Το ίδιο ισχύει και για την παιδεία, με την έννοια που δίνω σ' αυτόν τον όρο. Χωρίς αμφιβολία, οι ετερόνομες κοινωνίες παρήγαγαν, δημιούργησαν, αθάνατα έργα, που θα ήταν αδύνατο και άχρηστο να απαριθμήσει κανείς. Αλλά αυτά τα έργα, αυτά τα μνημεία, με τη γενικότερη έννοια του όρου, βρίσκονται πάντα μέσα στον ορίζοντα των θεσμισμένων φαντασιακών σημασιών. Αυτά τα έργα είναι πάντα, σε τελευταία ανάλυση, συντεταγμένα με το θείο, με το ιερό, με το άγιο, είτε το θείο, το ιερό, το άγιο τα πάρουμε απλώς, είτε τα πάρουμε ως το ιερό και το άγιο το πολιτικό, και αυτά τα έργα ενισχύουν τις θεσμισμένες σημασίες είτε πρόκειται για τη λατρεία του θείου είτε πρόκειται για την αποθέωση ή τον εκθειασμό των ηρώων ή της ανδρείας των προγόνων και ούτω καθεξής.

Φυσικά εδώ πέρα περιγράψω με πολύ μεγάλες πινελιές, αλλά αυτός είναι ο ουσιαστικός πυρήνας της σημασίας των μεγάλων έργων που μας άφησαν οι πρωτόγονοι, οι μεγάλες παραδοσιακές μοναρχίες της Ανατολής, ο αληθινός ευρωπαϊκός Μεσαίωνας, ανατολικός ή δυτικός, ή το παραδοσιακό Ισλάμ. Εάν αυτά τα έργα και οι δημιουργοί τους είναι, ούτως ειπείν, στην υπηρεσία των θεσμισμένων σημασιών, το κοινό τους βρίσκει, μέσα σ' αυτά τα έργα, την επιβεβαίωση και τον

εκθειασμό των δικών του σημασιών και των δικών του αξιών, που είναι απλώς οι συλλογικές και παραδοσιακές αξίες. Και αυτό είναι συναρμονισμένο με τον ειδικό τρόπο της πολιτιστικής χρονικότητας αυτών των κοινωνιών, δηλαδή τον εξαιρετικά βραδύ ρυθμό της αλλαγής και τον χαρακτήρα τον υπόγειο, τον κρυφό, της αλλοίωσης των υφών, των στίλ και των περιεχομένων. Όπως επίσης συμβαδίζει με την αδυνατότητα να εξατομικεύσει κανείς τους δημιουργούς, που δεν απορρέει καθόλου από την ανεπάρκεια της πληροφόρησής μας. Υπό την δυναστεία των Τάνγκ την Κίνα ζωγραφίζουνε έτσι κι όχι αλλιώς: αλλιώς δεν είναι νοητό. Υπό την εικοστή φαραωνική δυναστεία η γλυπτική γίνεται έτσι κι όχι αλλιώς, και θα πρέπει να είσαστε ειδικευμένος για να μπορέσετε να διακρίνετε τα έργα των Τάνγκ από τα έργα των Σόνγκ ή των Μίνγκ ή τα έργα της εικοστής δυναστείας από τα έργα της εικοστής πρώτης ή της δέκατης ένατης. Έτσι υπάρχουν κανονισμένες και κανονιστικές μορφές, φόρμες. Όπως στις δικές μας τις βυζαντινές εικόνες, για μεγάλες περιόδους, ακόμα και οι μικρότερες λεπτομέρειες είναι εκκλησιαστικά κανονισμένες όταν πρόκειται για τη ζωή ενός αγίου ή για μια στιγμή δεδομένη της ζωής της Παρθένου. Ενώ - το λέω προτρέχοντας - μας είναι αδύνατο να διαπράξουμε σύγχυση ανάμεσα σ' ένα στίχο της Σαπφώς και σ' ένα στίχο του Αρχιλόχου. Μας είναι αδύνατο, κι αν δεν είμαστε φιλόλογοι αλλά απλώς ξέρουμε να διαβάζουμε, να συγχύσουμε ένα στίχο του Αισχύλου κι ένα στίχο του Σοφοκλή ή, για να περάσω στην μοντέρνα εποχή, είναι αδύνατο να μην διακρίνουμε μια μουσική του Μπάχ από μια μουσική του Χέντελ, παρόλο ότι και οι δύο είναι Γερμανοί, ζούν στην ίδια εποχή και γράφουν στο ίδιο αντιστικτικό στίλ. Η δημιουργία της δημοκρατίας, η εμφάνιση του προτάγματος της αυτονομίας μέσα στην ιστορία, έστω και ως απλού σπόρου, έστω και ατελούς, αλλοιώνει ριζικά αυτήν την προηγούμενη κατάσταση και από αυτήν την άποψη.

Μια βραχεία φιλοσοφική παρέκβαση είναι εδώ αναγκαία.

Όταν κατά κάποιο τρόπο θεωρήσουμε, συλλογιστούμε και στοχαστούμε ότι μπορούμε να θεωρήσουμε, να λογιστούμε και να στοχαστούμε, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το είναι είναι χάος, είναι άβυσσος, είναι το απύθμενον αλλά είναι ταυτοχρόνως και δημιουργία: είναι μια *vis formandi*, όπως θα έλεγαν στα λατινικά, μια δύναμη μόρφωσης ή μορφοποίησης, που δεν είναι προκαθορισμένη και η οποία επιθέτει, αν μπορώ να πω, απάνω στο χάος έναν κόσμο με την αρχαία ελληνική έννοια, δηλαδή ένα σύνολο που είναι μάλλον ή ήττον οργανωμένο και κανονισμένο.

Το ίδιο, όταν τελειώσουμε, αν μπορούμε να τελειώσουμε, να στοχαζόμαστε, να συλλογιζόμαστε, να σκεφτόμαστε το ανθρώπινο πεδίο, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι ο άνθρωπος, με την γενική, τη συλλογική έννοια, δηλαδή ταυτόχρονα και ως κοινωνία και ως άτομο που συμμετέχει φυσικά στο είναι, είναι και ο ίδιος άβυσσος, χάος, απύθμενος. Και αυτό, ο άνθρωπος το είναι ως ον φαντασίας και φαντασιακού: και ως ον φαντασίας και φαντασιακού, φαντασίας ατομικής και φαντασιακού συλλογικού και κοινωνικού, είναι και ο ίδιος άνθρωπος δύναμη μόρφωσης (*vis formandi*) αλλά και κάτι που ασφαλώς δεν μπορούμε να το πούμε - ή μπορούμε; - για το είναι εν τω συνόλω του, είναι θα λέγαμε στα λατινικά *libido formandi*, είναι έρως και πάθος μόρφωσης και μορφοποίησης, είναι δύναμη δημιουργίας αλλά και επιθυμία δημιουργίας και μόρφωσης ή μορφοποίησης.

Αυτή η δύναμη κι αυτή η επιθυμία ή το πάθος είναι αυτό που ονομάζω το ποιητικό στοιχείο στον άνθρωπο, ποιητικό στοιχείο του οποίου και ο ίδιος ο Λόγος δεν είναι παρά μια παραφυάδα. Ο ίδιος ο Λόγος είναι ένα ποιητικό δημιουργήμα του ανθρώπου. Το νόημα με το οποίο ο άνθρωπος θέλει και απαραίτητα πρέπει κάθε φορά να επενδύσει τον κόσμο, την κοινωνία, το πρόσωπό του και την ζωή του, δεν είναι τίποτε άλλο παρά ακριβώς αυτή η μόρφωση, με την πρωταρχική έννοια του όρου, όχι της τυπικής μόρφωσης αυτή η *Bildung* θα

λέγαμε στα γερμανικά, (Bild σημαίνει εικόνα), αυτή η διαρκής προσπάθεια να πιαστούν μαζί μέσα σε μια τάξη, σε μια οργάνωση, σ έναν κόσμο, όλα όσα παρουσιάζονται κι όλα όσα ο ίδιος ο άνθρωπος κάνει να αναδύονται. Το να δοθεί μορφή στο χάος - νομίζω οτι αυτός είναι ο καλύτερος δυνατός ορισμός της παιδείας και φυσικά αυτό φαίνεται με πολύ μεγαλύτερη ενάργεια όταν πρόκειται για την τέχνη. Αυτή η μορφή που δίνουμε στο χάος είναι το νόημα και η σημασία, νόημα και σημασία που φυσικά δεν είναι απλώς υπόθεση ιδεών ή παραστάσεων αλλά που πρέπει ακόμη μια φορά να πιάσει μαζί, δηλαδή να συν-λάβει (συλλάβει) μέσα σε μια μορφή, σε μια φόρμα και την παράσταση και την επιθυμία και το αίσθημα.

Φυσικά εδώ μπορούμε να πούμε οτι αυτό έκανε, από πάντα, η θρησκεία και κάθε θρησκεία. Η θρησκεία είναι κατά τούτο διφυής, οτι απ' τη μια μεριά προσπαθεί να δώσει μορφή και νόημα στο χάος, στην άβυσσο, στο απύθμενο, αλλά αυτό δεν το κατορθώνει παρά περιορίζοντας το χάος, την άβυσσο και το απύθμενο, δίνοντάς του μια μορφή, μια εικόνα, ένα όνομα, ένα Λόγο, ορισμένες επιταγές ή ορισμένες ιδιότητες, τα οποία ενδεχομένως ονομάζει Θεό κι αυτό που μας ενδιαφέρει ιδιαίτερα εδώ πέρα, που δεν μιλάμε τόσο φιλοσοφικά όσο κοινωνικο-ιστορικά, η θρησκεία δεν μπορεί να το κάνει αυτό το πράγμα, κι αυτό την χαρακτηρίζει, παρά προσφέροντας ταυτόχρονα και δένοντας αυτήν την μορφή που δίνει στο χάος με την υπερβατική εγγύηση της σημασίας, εγγύηση της οποίας, όπως είναι προφανές, τα ανθρώπινα όντα έχουνε μια άπληστη ανάγκη, και με την περίφραξη η οποία φαίνεται, αλλά μόνο φαίνεται, ομοούσια με την ίδια την ιδέα του νοήματος. Αυτή η εγγύηση κι αυτή η περίφραξη εγκαθιδρύονται από την θρησκεία με την άρνηση στην ζωντανή ανθρωπότητα - κι εδώ μιλάω μόνο για τις μονοθεϊστικές θρησκείες - της δυνατότητας δημιουργίας νοήματος. Διότι για κάθε θρησκεία το νόημα έχει ήδη δημιουργηθεί άπαξ δια παντός κι έχει δημιουργηθεί αλλού, ο άνθρω-

πος, το πολύ, μπορεί να το αποδεχτεί.

Έτσι, αυτή η δημιουργική δύναμη, η *vis formandi*, περιστέλλεται και διοχετεύεται, αν μπορώ να πω, κατά ένα ορισμένο τρόπο, όπως επίσης περιστέλλεται και διοχετεύεται το πάθος της μόρφωσης, το οποίο στο εξής περιορίζεται να χαιρέτα τις προηγούμενες του δημιουργίες χωρίς καν να ξέρει ότι είναι δικές του δημιουργίες, εφόσον τις αποδίδει σε ένα υπερβατικό όν.

Όμως η δημοκρατική δημιουργία καταλύει κάθε υπερβατική πηγή της σημασίας, τουλάχιστον όσον αφορά το δημόσιο πεδίο, και θα έλεγα, εάν είναι αποτελειωμένη, ακόμα και για το ιδιωτικό άτομο. Σπάει το περίφραγμα της σημασίας και, κατ' αυτόν τον τρόπο, αποδίδει στη ζωντανή κοινωνία, στους ανθρώπους που υπάρχουν «εδώ και τώρα», τη δυνατότητα να σκεφτούν τη δύναμή τους τη δημιουργική, την *vis formandi*, και να αφήσουν να λειτουργήσει η *libido formandi*, το πάθος και ο πόθος της μόρφωσης και της δημιουργίας. Και κάνει αυτό το ίδιο πράγμα όχι μόνο στη δημόσια σφαίρα αλλά και στην ιδιωτική, δεδομένου ότι η δημοκρατική κοινωνία, όπως το είπαμε, είναι αδιανόητη χωρίς την πραγματική αυτονομία των ατόμων, και συνεπώς, χωρίς την δυνατότητα την δοσμένη στον καθένα να δημιουργήσει το νόημα της ζωής του. Φυσικά αυτό προϋποθέτει μια φιλοσοφική θέση που, κατά κάποιο τρόπο, νομίζω, είναι το σημείο επαφής της φιλοσοφίας και της πολιτικής ή, αν θέλετε, της φιλοσοφίας και της δημοκρατίας παρ' όλα τα φαινόμενα. Αυτό θα σας φανεί ίσως παραδοξολογικό αλλά νομίζω ότι έτσι είναι. Και οι δύο προϋποθέτουν την παραδοχή του γεγονότος ότι δεν υπάρχει σημασία στο είναι σαν κρυμμένος θησαυρός που πρέπει να εξευρεθεί, ούτε μέσα στο είναι ούτε μέσα στον κόσμο ούτε μέσα στην ιστορία ούτε μέσα στην προσωπική μας ζωή, αλλά ότι εμείς δημιουργούμε τη σημασία και το νόημα πάνω στη βάση αυτού που δεν έχει βάση, στηριζόμενοι στο απύθμενο, κι ότι μ' αυτόν τον τρόπο εμείς δίνουμε μορφή στο χάος

με τη σκέψη μας, με την πράξη μας, με τα έργα μας, κι οτι συνεπώς αυτή η σημασία δεν έχει καμία εγγύηση που να της είναι εξωτερική. Κατά τον ίδιο τρόπο που ο *Ενταφιασμός του κόμητος Οργκάζ* του Γκρέκο δεν αντλεί την ομορφιά του από τον ουρανό που υπάρχει στο απάνω μέρος του πίνακος αλλά από το σύνολο αυτού του πίνακα κι από την ίδια τη ζωγραφική. Αυτό σημαίνει οτι είμαστε μόνοι μας μέσα στο είναι, μόνοι μας αλλά όχι σολιψιστές. Είμαστε μόνοι μας, ήδη, παράδοξα, διότι μιλάμε, και διότι μιλάμε ο ένας στον άλλο ενώ το είναι δεν μιλάει ούτε καν για να εκφωνήσει το αίγνιμα της Σφιγγός. Αλλά δεν είμαστε σολιψιστές, γιατί η δημιουργία μας και ήδη κιόλας ο λόγος μας στηρίζεται πάνω στο είναι και συνεχώς αναπηδά από την αντιμετώπιση με το είναι και διατηρείται σε κίνηση αυτός ο λόγος και η δημιουργία μας με την προσπάθεια να μορφώσει αυτό που δεν προσφέρεται προς μόρφωσιν παρά φευγαλέα και αποσπασματικά και έτσι μπορεί, καμιά φορά εφήμερα, καμιά φορά μακροχρόνια αλλά πάντοτε κάτω από κίνδυνο, να μορφώσει αυτό που παρουσιάζεται.

Αν είναι έτσι τα πράγματα, σε μια δημοκρατική κοινωνία η πολιτιστική, η παιδειακή, αν μπορώ να τολμήσω αυτόν τον νεολογισμό, δημιουργία μας εμφανίζεται σαν τελείως αλλαγμένα σε σχέση με τις προδημοκρατικές κοινωνίες και φτάνουμε επιτέλους στο κυρίως ζήτημά μας. Συνελόντι ειπείν, το έργο δεν εγγράφεται πλέον μέσα σε ένα πεδίο σημασιών που έχουν ήδη γίνει συλλογικά αποδεχτές και έχουν θεσμιστεί. Δεν βρίσκει σ' αυτό το πεδίο ούτε τους κανόνες της μορφής του ούτε το περιεχόμενό του, όπως και ο δημιουργός του δεν μπορεί να αντλήσει απλώς από αυτό το πεδίο τους κανόνες του, την ύλη του έργου του και τη μέθοδο της δουλειάς του, όπως και ούτε το κοινό δεν μπορεί να στηρίξει την αποδοχή του καινούριου έργου σε τίποτε το απλώς παραδεδομένο.

Η κοινότητα, η κοινωνία, δημιουργεί η ίδια ανοικτά τους κανόνες της και τις σημασίες της και έτσι το άτομο κα-

λείται, τουλάχιστον de jure, να δημιουργήσει, μέσα σε πλαίσια που τύποις τουλάχιστον είναι σχεδόν απεριορίστα, το νόημα της ζωής του και, παραδείγματος χάριν, να κρίνει το ίδιο με δικά του κριτήρια τις πολιτιστικές δημιουργίες που του παρουσιάζουν. Φυσικά, αυτό το πέρασμα δεν πρέπει να το σκεφτόμαστε σαν ένα απόλυτο πέρασμα, διότι πάντοτε βρισκόμαστε, και θα βρισκόμαστε, και σε μια αυτόνομη δημοκρατική κοινωνία, μέσα σε ένα κοινωνικό πεδίο της σημασίας που δεν είναι απλώς τυπικό. Πάντοτε θα έχουμε κάποια σχέση με την παράδοση και αυτά κανείς, ούτε καν ο πιο πρωτότυπος καλλιτέχνης, δεν μπορεί να τα αποφύγει, μπορεί απλώς να συμβάλλει στη δημιουργική τους αλλοίωση. Και είναι ακριβώς οι ουσιώδεις χαρακτήρες αυτού του πεδίου που αλλοιώνονται όταν εγκαθιδρύεται μια δημοκρατική κοινωνία κι όταν εγκαθιδρύθηκαν αυτές οι έστω και περιορισμένες δημοκρατικές κοινωνίες σ' αυτές τις δύο φάσεις της ιστορίας που ανέφερα προηγουμένως, δηλαδή στην Αρχαία Ελλάδα και στην Δυτική Ευρώπη.

Μπορούμε να το διαπιστώσουμε πολύ καθαρά στην Αρχαία Ελλάδα: δε θα μιλήσω γι' αυτήν γιατί νομίζω σας είναι πολύ πιο οικεία, θα μιλήσω για την περίπτωση της Δυτικής Ευρώπης. Ας θεωρήσουμε την αυστηρά μοντέρνα φάση του δυτικού κόσμου: ας πούμε από τα μέσα του 18ου αιώνας με το Διαφωτισμό και μετά τις μεγάλες δημοκρατικές επαναστάσεις και τη σχετική δύση της θρησκείας τουλάχιστον ως πολιτικής και κοινωνικής δύναμης ως το 1950 - χρονολογία φυσικά τελείως συμβολική, αλλά χρονολογία απ' όπου και μετά νομίζω ότι διαπιστώνουμε την είσοδο σε μια καινούργια φάση.

Ποιο είναι το πεδίο σημασιών της ανήκουστης και αφάνταστης πολιτιστικής δημιουργίας που χαρακτήρισε αυτούς τους δύο αιώνες; Ας πάρουμε την άποψη του δημιουργού. Τί είναι ο δημιουργός εδώ; Δεν είναι όπως ένας βυζαντινός αγιογράφος, κάποιος, ένας οικοδόμος, ένας Ισίδωρος και Ανθέ-

μιος οικοδομώντας την Αγία Σοφία ή ένας άγνωστος, ανώνυμος δυτικός καλλιτέχνης οικοδομώντας τα εξίσου μεγάλα αριστουργήματα που είναι οι γοτθικοί ναοί, κάποιος ο οποίος δουλεύει για τη δόξα του Θεού του. Διότι όλοι οι μεγάλοι καλλιτέχνες που γνωρίζουμε σ' αυτή την περίοδο δεν έχουν καμία, ή περίπου καμία, σχέση με τη θρησκεία. Πού βρίσκεται αυτός ο καλλιτέχνης; Νομίζω ότι αυτό που τον κινεί και τον κάνει να ξει είναι αυτό που θα ονόμαζα η νηφάλια μέθη της ελευθερίας. Η μέθη της εξερεύνησης, της ελευθερίας δημιουργίας καινούριων μορφών, τις οποίες καινούριες μορφές επιζητεί ως τέτοιες. Καινούριες μορφές φυσικά αναδύονται και στις άλλες φάσεις της ιστορίας, το γοτθικό διαδέχεται το ρομαντικό στυλ, αλλά αυτές οι καινούριες μορφές εμφανίζονται, αν μπορεί να πει κανείς ως εκ του περισσού. Στη μοντέρνα εποχή έχουμε αυτήν την ελευθερία αναζήτησης καινούριων μορφών ως τοιούτων. Αλλά αυτή η ελευθερία μένει δεμένη με το αντικείμενό της, δηλαδή είναι αναζήτηση και, κατά κάποιο τρόπο, εγκαθίδρυση ενός νοήματος μέσα σ' αυτή την καινούρια μορφή. Βέβαια, για τον καλλιτέχνη μπορούμε να μιλήσουμε, όπως και οι αρχαίοι, για αναζήτηση του κλέους και του κύδους, της φήμης και της δόξας. Αλλά πάνω σ' αυτό ένας μεγάλος καλλιτέχνης έχει ο ίδιος πει τι μπορεί κανείς να σκεφτεί και τι πρέπει να σκεφτεί. Η ίδια η πράξη, η πρακτική του καλλιτέχνη τον τροποποιεί αρκετά βαθιά ώστε να μην δίνει ο ίδιος πια σημασία, ούτε εμείς, στα κίνητρά του. Διότι, όπως λέει ο Προυστ, ο καλλιτέχνης άρχισε να δουλεύει για τη δόξα και ξεχάστηκε τόσο πολύ πάνω στη δουλειά του ώστε η δόξα δεν τον ενδιαφέρει πια. Αυτό νομίζω είναι ο αληθινός χαρακτηρισμός του αληθινού καλλιτέχνη, όπως και του αληθινού πολιτικού, όπως και του αληθινού φιλοσόφου. Αυτή η πραγματοποίηση της ελευθερίας εδώ πέρα, και η πραγματοποίηση της *vis formandi* και της *libido formandi* είναι ελευθερία δημιουργίας κανόνων, είναι δημιουργία παραδειγμάτων, όπως πολύ σωστά το λέει ο Κάντ στην *Κριτική*

της κριτικής δύναμης, και ως δημιουργία παραδειγμάτων είναι προορισμένη για τη διάρκεια.

Αυτή είναι κατ' εξοχήν η περίπτωση της μοντέρνας τέχνης, αυτούς τους δύο αιώνες, η οποία εξερευνά και δημιουργεί μορφές, με την ισχυρή και αυστηρή έννοια του όρου, και θα έλεγα ότι γι' αυτόν το λόγο είναι δημοκρατική, δηλαδή απελευθερωτική, ακόμα κι όταν αυτοί που την αντιπροσωπεύουν είναι, όπως μπορεί να είναι, αντιδραστικοί, όπως ήταν ο Σατωμπριάν, ο Μπαλζάκ, ο Φλωμπέρ, ο Ντοστογιέφσκι, ο Ντεγκά, ο Ρίλκε ή άλλοι. Αλλά ιδίως ο καλλιτέχνης μένει δεμένος με ένα αντικείμενο. Η μοντέρνα τέχνη έπαψε να είναι θρησκευτική αλλά έγινε, μπορεί να πει κανείς, φιλοσοφική. Είναι εξερεύνηση, δεν είναι φιλοσοφία βέβαια, αλλά είναι φιλοσοφική γιατί είναι εξερεύνηση στιβάδων ολοένα και πιο καινούριων της ψυχής, της κοινωνίας, του ορατού, του ακουστού. Φυσικά, εξερεύνηση αυτών των στιβάδων η οποία αποσκοπεί, με τον μοναδικό τρόπο που είναι ο τρόπος της τέχνης, να δώσει μορφή στο χάος.

Ακόμα μια φορά, αυτό δεν σημαίνει ότι η τέχνη είναι φιλοσοφία αλλά ότι δεν μπορεί να υπάρξει ως τέχνη παρά δημιουργώντας νόημα. Ενώ, επί παραδείγματι, για μια θρησκευτική τέχνη δεν υπάρχει υποχρέωση να δημιουργήσει νόημα, το νόημα της το δίνει η θρησκευτική πίστη και το περιεχόμενο της θρησκείας. Κι εδώ θα θυμίσω για δεύτερη φορά τον Προυστ. Αυτό είναι ακριβώς το θέμα του εκτεταμένου λογισμού και διαλογισμού που ο συγγραφέας κάνει με τον εαυτό του στο τέλος του έργου του στο *Le temps retrouvé*, στον χρόνο που έχει ξαναβρεθεί, όπου τελικά ο ίδιος ο Προύστ προτείνει στον εαυτό του ως σκοπό, εδώ παραθέτω επί λέξει, «να βρεί την ουσία των πραγμάτων».

Και από αυτήν την άποψη, ο Κάντ είχε δει κάτι πολύ σημαντικό, παρόλο που το παραμορφώνει, αν μπορώ να πω, όταν έλεγε ότι το έργο τέχνης είναι παρουσίαση μέσα στην ενόραση των ιδεών του νου. Η τέχνη είναι πράγματι παρουσίαση

αλλά δεν είναι παρουσίαση των ιδεών του νού. Είναι παρουσίαση του χάους ή της αβύσσου ή του απύθμενου στο οποίο δίνει μορφή. Και μέσω αυτής της παρουσίας, η τέχνη είναι ένα είδος παραθύρου προς το χάος. Και μέσα από αυτό το παράθυρο καταλύει για μας τους άλλους την ήσυχη και ανόητη βεβαιότητα της καθημερινής μας ζωής. Και μας θυμίζει ότι ζούμε πάντοτε στην όχθη της αβύσσου - αυτό που είναι ακριβώς η πρώτη και τελευταία γνώση ενός όντος αυτόνομου. Γνώση που δεν το εμποδίζει να ζει, όπως, για να παραθέσω για τρίτη και τελευταία φορά τον Προυστ, «ο άθεος καλλιτέχνης, που θεωρεί τον εαυτό του υποχρεωμένο να ξαναρχίσει είκοσι φορές ένα κομμάτι ενώ ξέρει πολύ καλά ότι ο θαυμασμός που ενδεχομένως αυτό το κομμάτι θα προκαλέσει θα είναι τελείως αδιάφορος στο σώμα του το φαγωμένο από τα σκουλήκια. Όπως το έκανε ζωγραφίζοντας το μικρό κομμάτι αυτού του κίτρινου τοίχου με τόση σοφία και με τόση εκλεπτυνση ένας ζωγράφος που θα μας μείνει για πάντα άγνωστος και που απλώς τον επισημαίνουμε σήμερα με το όνομα Βερμέερ».

Το κοινό, από τη μεριά του, σ' αυτήν την εποχή συμμετέχει έμμεσα, με τη μεσολάβηση του καλλιτέχνη, σ' αυτήν την ελευθερία, αλλά ιδίως κυριεύεται από το καινούριο νόημα που του παρουσιάζει το έργο. Και αυτό δεν μπορεί να συμβεί παρά μόνο διότι, παρά τις αδράνειες, τις καθυστερήσεις, τις αντιστάσεις, αυτό το κοινό, το δυτικό κοινό αυτών των δύο αιώνων, όταν όλα λεχθούν κι όλοι οι λογαριασμοί γίνουν, είναι ένα κοινό που είναι το ίδιο δημιουργικό. Η αποδοχή ενός μεγάλου καινούριου έργου δεν είναι ποτέ και δεν μπορεί ποτέ να είναι απλώς παθητική αποδοχή, είναι αναδημιουργία. Οι άνθρωποι που για πρώτη φορά κατάλαβαν και χειροκρότησαν, παραδείγματος χάρη, τη μουσική του Βάγνερ, του Βάγκνερ της δεύτερης περιόδου μετά τον *Τριστάνο*, αυτοί οι άνθρωποι, κατά κάποιον τρόπο κοινωνικά, αναδημιούργησαν κι αυτό που εννοούμε ως μουσική κι αυτό που είναι η μουσική.

Και μ,' αυτόν τον τρόπο, και η ελευθερία του καλλιτέχνη και τα προϊόντα της, τα έργα της, είναι κοινωνικά επενδυμένα. Και τελειώνω διερωτώμενος. Ζούμε ακόμα αυτή την εποχή; Ερώτηση επικίνδυνη, την οποία εντούτοις θα προσπαθήσω να μην αποφύγω. Νομίζω ότι παρά τα φαινόμενα, αυτή η ρήξη του περιφράγματος που πραγματοποίησαν τα μεγάλα δημοκρατικά και πολιτιστικά κινήματα των δύο αιώνων ανάμεσα στο 1750 και το 1950 διατρέχει ένα θανάσιμο κίνδυνο συγκάλυψης. Εάν κοιτάξουμε την πραγματική λειτουργία της κοινωνίας, η εξουσία του λαού χρησιμοποιείται ως παραπέτασμα για να συγκαλύψει τη δύναμη και την κυριαρχία του χρήματος, της τεχνοεπιστήμης, της γραφειοκρατίας των κομμάτων και του κράτους, των μέσων μαζικής επικοινωνίας. Αν θεωρήσουμε τα άτομα, ένα καινούριο περίφραγμα εγκαθιδρύεται, που παίρνει τη μορφή ενός γενικευμένου κομπορμιισμού. Ισχυρίζομαι πως ζούμε μια από τις πιο κομπορμιστικές φάσεις της ελληνοδυτικής ιστορίας. Μας λένε ότι κάθε άτομο είναι ελεύθερο, ενώ στην ουσία όλα τους δέχονται παθητικά το μόνο νόημα που οι θεσμοί και το κοινωνικό πεδίο τους προτείνει και στην ουσία τους επιβάλλει: αυτό που μπορεί να ονομάσει κανείς τηλεκατανάλωση, όχι απλώς την κατανάλωση της τηλεόρασης, αλλά μια κατανάλωση η οποία η ίδια είναι τηλεκατανάλωση γιατί το αντικείμενό της διαρκώς απομακρύνεται.

Αν συζητήσουμε τώρα για την πολιτιστική δημιουργία, όπου ασφαλώς οι κρίσεις είναι οι πιο αβέβαιες κι οι πιο συζητήσιμες και επικίνδυνες, είναι αδύνατο νομίζω να υποτιμήσουμε την καταπληκτική άνοδο του εκλεκτισμού, του κολάζ με την γενικότερη έννοια του όρου, ενός ασπόνδυλου συγκρητισμού, και ιδίως την απώλεια του αντικειμένου και την απώλεια του νοήματος, η οποία συμβαδίζει με την εγκατάλειψη της αναζήτησης της μορφής. Για τη μορφή και για το τι είναι μορφή - και τον όρο αυτό, ίσως το καταλάβατε, τον χρησιμοποιήσα στη διάρκεια όλης αυτής της ομιλίας όχι με την

φορμαλιστική έννοια αλλά με την έννοια του πλατωνικού και του αριστοτελικού είδους, δηλαδή της ενότητας μιας εμφάνισης με κάτι που αυτή η εμφάνιση εκφράζει - για τη μορφή, έχει πει βαθύτατα ο Βίκτωρ Ουγκώ, ότι είναι το φόντο που ανεβαίνει στην επιφάνεια. Και νομίζω δεν μπορεί κανείς να το πει καλύτερα ούτε να πει τίποτα περισσότερο από αυτό.

Μ' αυτήν την έννοια, όλοι οι απαισιόδοξοι προφήτες κι οι προφητείες της σύγχρονης εποχής, αυτής της εποχής της μοντέρνας, φτάνουν περίπου στην πραγματοποίησή τους. Από τον Τοκβίλ, ο οποίος μιλούσε για τη μετριότητα, την μέτρια αξία αυτού που αυτός ονόμαζε το δημοκρατικό άτομο, δηλαδή το σύγχρονο άτομο, περνώντας από το Νίτσε και το νιχιλισμό - όπως έλεγε ο Νίτσε, τί σημαίνει ο νιχιλισμός; ότι οι ύψιστες αξίες απαξιώνονται, λείπει ο σκοπός, λείπει η απάντηση στην ερώτηση γιατί; - μέχρι και τον Σπένγκλερ και τον Χάιντεγκερ. Ίσως μάλιστα όλες αυτές οι προφητείες, μπορεί να πει κανείς, έχουν αντιστραφεί, με την έννοια ότι γίνονται αντικείμενο θεωρητικοποίησης σε αυτή την ανόητη τάση που λέγεται σήμερα μεταμοντερνισμός και η οποία αυτοδοξολογεί την εποχή, αν μπορώ να πω, τη μηδαμινότητα της εποχής.

Δεν θέλω να σας κουράσω πολύ περισσότερο, απλώς θα ξαναυπογραμμίσω ότι ο λεγόμενος ατομικισμός σήμερα, του οποίου άδουν τον θρίαμβο διάφοροι δημοσιογραφίσκοι και πολιτίσκοι, δεν είναι, ούτε μπορεί να είναι, κενή μορφή, διότι τα άτομα δεν κάνουν ό,τι θέλουν αλλά κάνουν αυτό που τους επιβάλλει η συγκροτημένη κοινωνία ή η θεσμισμένη κοινωνία, το κατεστημένο όπως λέμε. Και ένας πραγματικός ατομικισμός δεν μπορεί ποτέ να είναι η κενή φόρμα του ατομικισμού, όπως μια πραγματική δημοκρατία δεν μπορεί ποτέ να είναι απλώς διαδικαστική. Οι δημοκρατικές διαδικασίες σήμερα, παραδείγματος χάρη, ως μορφή, ως φόρμα γεμίζουν με το ολιγαρχικό περιεχόμενο της σύγχρονης κοινωνικής συγκρότησης και οι ατομιστικές μορφές γεμίζουν με το καπιταλιστικό

δρυναν τα δημοκρατικά ή οιοινεί δημοκρατικά καθεστώτα, δεν μπορούσαν να προβλέψουν ούτε ήταν η δουλειά τους να προβλέψουν οτι μετά από 20, 30, 40 χρόνια θα εμφανίζονταν άνθρωποι σαν τον Σταντάλ, τον Μπαλζάκ, τον Φλωμπέρ ή σαν τον Πόε, τον Μέλβιλ και τον Γουίτμαν.

Η φιλοσοφία μας δείχνει, και τελειώνει, οτι θα ήταν ανόητο και άτοπο να πιστεύουμε οτι θα μπορούσαμε ποτέ να εξαντλήσουμε το σκεπτό, το πρακτό ή το μορφώσιμο και, κατά τον ίδιο τρόπο, θα ήταν ανόητο και άτοπο να βάλουμε όρια στη δύναμη μόρφωσης που πάντα υπάρχει μέσα στην ψυχική φαντασία των ατόμων και στο συλλογικό κοινωνικο-ιστορικό φαντασιακό. Αλλά η φιλοσοφία δεν μας εμποδίζει να διαπιστώνουμε οτι η ανθρωπότητα διέσχισε ήδη περιόδους κατάπτωσης και ληθαργίας τόσο πιο ύπουλες όσο πιο πολύ συνοδεύτηκαν, όπως παραδείγματος χάρη οι αιώνες της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, απ' αυτό που ονομάζουμε συνήθως υλική ευμάρεια. Αλλά στο μέτρο, ασθενές ή όχι, που αυτό εξαρτάται από εμάς, και ιδιαίτερα από όσους σκεπτόμαστε και προσπαθούμε, εάν αυτό που σκεπτόμαστε να κάνουμε και να δείξουμε στους άλλους μένει πιστό στην ιδέα αυτήν της ανθρωπίνης αυτονομίας, θα μπορούσε να συμβάλλει, τουλάχιστον, στο να είναι η φάση αυτής της ληθαργίας η βραχύτερη δυνατή. Σας ευχαριστώ.

ΨΗΦΙΣΜΑ

ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΤΥΧΗ, ΑΓΑΘΗ,

ΠΡΥΤΑΝΕΥΟΝΤΟΣ ΕΝ ΤΩ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ
ΘΡΑΚΗΣ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΓΑΛΟΥΣΗ,

ΠΡΟΕΔΡΕΥΟΝΤΟΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΟΥΖΟΥΝΗ,

ΕΙΣΗΓΗΣΑΜΕΝΟΥ ΤΟΥ ΑΝΑΓΗΛΗΡΩΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΤΖΟΥΛΗ

ΕΔΟΞΕΝ ΤΩ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΩ ΤΜΗΜΑΤΙ ΟΜΟΘΥΜΑΔΩΝ

ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΝ

ΟΡΜΩΜΕΝΟΝ ΕΞ ΑΘΗΝΩΝ, ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΝ ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΧΟΛΗΣ, ΑΝΔΡΑ
ΓΛΩΣΣΟΦΩΝΟΝ ΤΕ ΚΑΙ ΦΙΛΟΚΑΛΩΝ, ΑΪΤΕ ΤΩΝ ΜΕΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΩΝ ΒΙΩΝ
ΑΡΙΣΤΑ ΛΟΓΟΝΤΑ ΑΜΦΙ ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, ΤΗΝ ΔΕ ΤΩΝ
ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΨΥΧΗΝ ΣΚΟΠΟΥΜΕΝΟΝ ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΟΝΤΑ ΕΠΙ ΕΤΗ ΕΙΚΟΣΙ ΚΑΙ
ΠΛΕΙΩ ΕΝ ΤΗ ΑΛΛΟΔΑΓΗ, ΛΕΙ ΔΕ ΤΗ ΓΕ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗ ΑΔΕΕΙ ΠΡΑΞΕΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΟ
ΒΕΛΤΙΟΝ ΠΡΟΛΟΓΟΝΤΑ, ΩΣ ΣΥΝΕΛΟΝΤΙ Δ' ΕΙΠΕΙΝ ΕΝ ΤΟΣΑΥΤΑΙΣ ΤΩΝ
ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΤΕΧΝΩΝ ΕΥΔΟΚΙΜΗΣΑΝΤΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΑΛΛΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ
ΞΕΝΩΝ ΔΙΕΝΕΓΚΟΝΤΑ ΤΩ ΠΟΙΚΙΛΩΣ ΚΑΙ ΠΛΕΙΣΤΑ ΣΥΓΓΡΑΨΑΝΤΑ ΤΗΝ
ΚΑΤ' ΑΝΘΡΩΠΟΥΣ ΣΥΝΕΣΙΝ ΚΑΙ ΣΟΦΙΑΝ ΔΕΞΑΣΘΑΙ, ΧΑΡΙΝ ΤΟΥΤΩΝ
ΕΠΑΙΝΕΣΑΙ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΕΠΙΤΙΜΟΝ ΑΝΑΔΕΙΞΑΙ, ΤΟ ΔΕ ΨΗΦΙΣΜΑ
ΤΟΔΕ ΕΝ ΜΕΜΒΡΑΝΗ ΑΝΑΓΡΑΨΑΙ ΚΑΙ ΤΩΝ ΤΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΠΡΟΕΔΡΟΝ ΕΝ
ΤΗ ΑΙΘΡΩΣΗ, ΤΗ ΜΕΓΑΛΗ, ΤΟΥ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΑΝΑΓΝΩΝΤΑ ΕΠΙΔΟΥΝΑΙ ΑΥΤΩ, Η ΑΝ ΗΜΕΡΑ, Η ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΙΣ ΓΕΝΗΤΑΙ
ΚΑΘ' ΑΣ ΝΕΝΟΜΙΣΤΑΙ, ΕΓΕΝΕΤΟ ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΙ ΜΗΝΟΣ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΤΕΤΑΡΤΗ ΚΑΙ ΕΙΚΟΣΤΗ, ΕΤΕΙ ΤΡΙΤΩ, ΚΑΙ ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΩ,
ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΩ, ΚΑΙ ΧΙΛΙΟΣΤΩ, ΑΠΟ ΧΡΙΣΤΟΥ ΓΕΝΝΗΣΕΩΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ
ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΥΖΟΥΝΗΣ

ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΘΡΑΚΗΣ

ΑΝΑΓΟΡΕΥΣΙΣ

ΤΥΧΗ ΑΓΑΘΗ

ΕΠΕΙΔΗΠΕΡ, ΤΟ ΤΗΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΝ ΤΜΗΜΑ
ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΡΑΚΗΣ,

ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΝ

ΕΝ ΠΑΡΙΣΙΟΙΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΚΑΙ ΚΑΘΗΓΗΤΗΝ ΤΗΣ ΑΝΩΤΑΤΗΣ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΣΧΟΛΗΣ, ΑΝΔΡΑ ΠΑΝΥ ΓΕ ΣΟΦΟΝ ΤΕ ΚΑΙ
ΦΙΛΟΚΑΛΩΝ, ΑΤΕ ΤΟΝ ΜΕΝ ΘΕΩΡΗΤΙΚΟΝ ΒΙΟΝ ΑΡΙΣΤΑ ΛΙΓΟΝΤΑ ΑΜΦΙ
ΠΛΑΤΩΝΑ ΚΑΙ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ, ΤΗΝ ΔΕ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ ΨΥΧΗΝ ΣΚΟΠΟΥΜΕΝΟΝ
ΚΑΙ ΘΕΡΑΠΕΥΟΝΤΑ ΕΠΙ ΕΤΗ ΕΙΚΟΣΙ ΚΑΙ ΠΛΕΙΩ ΕΝ ΤΗ ΑΛΛΟΔΑΓΓΗ,
ΑΕΙ ΔΕ ΤΗ ΓΕ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΠΟΛΕΩΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΟΥΜΕΝΗΣ ΚΑΙ ΤΗ
ΛΔΕΕΙ ΠΡΑΞΕΙ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΟ ΒΕΛΤΙΟΝ ΠΡΟΑΓΟΝΤΑ

ΑΞΙΟΝ ΑΠΕΦΗΝΕ ΤΟΥ

ΕΠΙΤΙΜΟΥ ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΟΥ ΑΞΙΩΜΑΤΟΣ

ΔΙΑ ΤΑΥΤΑ ΕΓΩ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΟΥΖΟΥΝΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, ΝΥΝ ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΧΡΟΜΕΝΟΣ ΤΗ ΔΥΝΑΜΕΙ, ΗΝ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ
ΕΧΩ ΛΑΒΩΝ, ΤΟΝ

ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΝ

ΕΠΙΤΙΜΟΝ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ,
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΘΡΑΚΗΣ ΔΗΜΟΣΙΑ
ΑΝΑΓΟΡΕΥΩ ΚΑΙ ΠΑΣΑΣ ΤΑΣ ΠΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΑΣ ΤΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΩ ΤΟΥΤΩ
ΑΞΙΩΜΑΤΙ ΠΑΡΕΠΟΜΕΝΑΣ ΑΠΟΝΕΜΩ

ΕΓΕΝΕΤΟ. ΕΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΕΙ ΜΗΝΟΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΤΕΤΑΡΤΗ ΚΑΙ
ΕΙΚΟΣΤΗ
ΕΤΕΙ ΤΡΙΤΩ. ΚΑΙ ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΩ. ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΩ. ΚΑΙ ΧΙΛΙΟΣΤΩ.

Ο ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΟΥΖΟΥΝΗΣ

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

ΠΡΥΤΑΝΕΥΟΝΤΟΣ

ΕΝ ΤΩ ΔΗΜΟΚΡΙΤΕΙΩ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΩ ΘΡΑΚΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΓΑΛΟΥΣΗ

ΚΑΘΗΓΗΤΟΥ ΜΕΤΑΛΛΙΚΩΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΟΥΖΟΥΝΗΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ, ΝΥΝ ΔΕ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ ΠΡΟΕΔΡΟΣ, ΧΡΩΜΕΝΟΣ ΤΗ ΔΥΝΑΜΕΙ, ΗΝ ΠΑΡΑ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ
ΕΧΩ ΛΑΒΩΝ, ΤΟΝ

ΚΟΡΝΗΛΙΟΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΝ

ΑΠΟ ΔΟΓΜΑΤΟΣ ΟΜΟΘΥΜΟΥ ΤΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ

ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΕΠΙΤΙΜΟΥΣ ΔΙΔΑΚΤΟΡΑΣ ΕΝΕΚΡΙΝΕ

ΜΗΝΟΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ ΤΕΤΑΡΤΗ ΚΑΙ ΕΙΚΟΣΤΗ.

ΕΤΕΙ ΤΡΙΤΩ, ΚΑΙ ΕΝΕΝΗΚΟΣΤΩ, ΚΑΙ ΕΝΑΚΟΣΙΟΣΤΩ, ΚΑΙ
ΧΙΛΙΟΣΤΩ.

Ο ΠΡΥΤΑΝΙΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΓΑΛΟΥΣΗΣ

Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Γ. ΟΥΖΟΥΝΗΣ

Ο ΠΡΟΪΣΤΑΜΕΝΟΣ ΤΗΣ ΒΡΑΒΕΥΣΕΩΣ

ΠΕΤΡΟΣ ΠΑΥΛΙΔΗΣ

